

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Deimantės Mecelytės,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Specialusis liudytojas: samprata ir teisių užtikrinimo probleminiai
aspektai**

Special witness: concept and problematic aspects of rights assurance

Darbo vadovas: doc. dr. Andrej Gorbatkov

Recenzentas: partnerystės doc. Gintaras Jasaitis

Vilnius

2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame magistro darbe, analizuojant specialaus liudytojo instituto ištakas, įstatymų leidėjo ketinimus įtvirtinant šį procesinį institutą Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso teisės sistemoje bei galiojantį teisinį reguliavimą, pateikiama specialaus liudytojo samprata. Specialusis liudytojas palyginamas su Prancūzijos Respublikoje bei Italijos Respublikoje esančiais panašiais institutais. Be kita ko, rašto darbe aptariamas specialaus liudytojo vaidmuo liudytojo bei įtariamąjo kontekste, o analizuojamo baudžiamojo proceso instituto teisių užtikrinimo probleminiai aspektai šiame rašto darbe atskleidžiami įvardijant ir aptariant jo teises bei pareigas ir analizuojant teorinius ir praktinius iššūkius, su kuriais susiduriama užtikrinant specialaus liudytojo teisių tinkamą užtikrinimą. Remiantis magistro darbe atliekama analize, pateikiamos išvados ir pasiūlymai įstatymų leidėjui, siekiant patobulinti specialaus liudytojo teisinį reglamentavimą.

Pagrindiniai žodžiai: specialusis liudytojas, liudytojas, įtariamasis, parodymai, konstitucinė garantija.

In this master's thesis, analyzing the origins of the special witness institute, the intentions of the legislator in consolidating this procedural entity in the legal system of the Republic of Lithuania and the valid legal regulation, the concept of a special witness is presented. Special witness is also compared to similar institutes in Republic of France as well as Republic of Italy. The paper discusses the role of the special witness in the context of witness and suspect. Moreover, the problematic aspects of ensuring the rights of a special witness are revealed in this thesis by naming and discussing the rights and duties of mentioned criminal procedure institute and analyzing the theoretical and practical challenges faced in ensuring the proper realization of the rights of a special witness. Based on the analysis made in this master's thesis, conclusions are made and suggestions for the legislator are given in order to improve legal regulation.

Key words: special witness, witness, suspect, statements, constitutional guarantee.

TURINYS

IŽANGA	2
1. SPECIALAUS LIUDYTOJO SAMPRATA	6
1.1. Specialaus liudytojo instituto ištakos	6
1.2. Įstatymų leidėjo ketinimai įtvirtinant specialaus liudytojo institutą Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese.....	11
1.3. Specialaus liudytojo instituto teisinis reglamentavimas ir jo problematika.....	13
1.4. Specialaus liudytojo teisės ir pareigos, panašių institutų Prancūzijoje bei Italijoje lyginamoji analizė.....	19
2. SPECIALUS LIUDYTOJAS: TARPINIS SUBJEKTAS TARP LIUDYTOJO IR ĮTARIAMOJO	25
2.1. Kiek specialus liudytojas yra liudytojas?	25
2.2. Kiek specialus liudytojas yra įtariamasis?.....	29
3. SPECIALAUS LIUDYTOJO TEISIŲ UŽTIKRINIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI.....	33
3.1. Teisė neatvykti į apklausą bei vengti arba atsisakyti duoti parodymus	33
3.2. Teisė į įgaliotą atstovą.....	37
3.3. Teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju.....	40
3.4. Anonimiškumo specialiam liudytojui netaikymo problematika.....	42
3.5. Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei teisė pareikšti nušalinimus, apskųsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus.....	44
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI.....	46
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	48
SANTRAUKA	52
SUMMARY	53

IŽANGA

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimo versti asmenį duoti parodymus prieš save principas (*lot. nemo tenetur se ipsum accusare*) (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992), kuris kartu yra ir sudėtinė teisingo (sąžiningo) baudžiamojo proceso dalis. Minėta konstitucinė nuostata neabejotinai turėjo įtakos naujos 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojusios Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) redakcijos atsiradimui. Naujojoje BPK redakcijoje įtvirtinta 80 straipsnio 1 dalis, nustatanti, kad asmuo, duodantis parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką negali būti apklausiamas kaip liudytojas (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Minėta BPK nuostata yra vienas kertinių šio magistro darbo dalykų.

Štai 2007 m. birželio 27 d. priimtas Baudžiamojo proceso kodekso pakeitimo ir papildymo įstatymas (toliau – Pakeitimo ir papildymo įstatymas) (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2007) numato prieš tai nurodytai BPK 80 straipsnio 1 dalyje įtvirtintai taisyklei išimtį ir suteikia galimybę nepažeidžiant Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalies nuostatos, asmenį, duodantį parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, apklausti taikant liudijimo ypatumus pagal BPK 82 straipsnio 3 dalį, kuri taip pat bus nagrinėjama šiame rašto darbe nuodugnai.

Pakeitimo ir papildymo įstatymo pagrindu Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras 2008 m. sausio 9 d. patvirtino Rekomendacijas dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos BPK 80 straipsnio 1 punkte, 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka (toliau – Rekomendacijos), kurių 1 punktu tas, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką įvardijamas specialiuoju liudytoju, nurodant, kad tokį procesinį statusą įgijęs asmuo, ikiteisminio tyrimo metu, jo sutikimu, gali būti apklausiamas kaip liudytojas (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008).

Specialaus liudytojo institutas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso sistemoje įtvirtintas jau daugiau, nei 15 metų ir praktikoje taikomas vis dažniau – tai matome, pavyzdžiui, žiniasklaidos bei visuomenės itin didelio dėmesio susilaukusioje rezonansinėje 2019 m. vasarį prasidėjusioje teisėjų korupcijos byloje, kada atsirado teismuose dirbančių specialiųjų liudytojų statusą turinčių teisėjų, o žiniasklaidoje buvo eskaluojamas klausimas, ar tokį statusą turintieji gali vykdyti savo įgaliojimus. Specialaus liudytojo statusą įgiję asmenys žiniasklaidos pranešimuose neretai perteikiami su neigiamu „atspalviu“, tarytum būtų įtariami padarę nusikalstamą veiką. Paminėtina, jog nors vertinant sąvoką „specialusis liudytojas“ pažodžiui – ji suponuoja liudytojo procesinį statusą, kuris pasireiškia tam tikra

specifika, bet ne įtariamąjį. Manytina, kad prieš tai išreikšta mintis savyje talpina daug daugiau problematikos, nei išvelgiama vertinant minėtą sąvoką pažodžiui. Ši problematika rašto darbe analizuojama, siekiant suteikti aiškumo dėl specialiojo liudytojo sampratos bei šio procesinio instituto teisių užtikrinimo klausimų.

Temos aktualumas. Žinoma, jog baudžiamojo proceso paskirtis – atskleisti nusikalstamas veikas ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves, be kita ko, užtikrinti, kad kaltas – būtų nubaustas, o nekaltas būtų išteisintas. Taigi, ne ką mažiau svarbu baudžiamajame procese turi būti laikoma žmogaus teisių ir laisvių, asmenų teisėtų interesų apsauga, o ne tik nusikalstamų veikų išaiškinimas. Nagrinėjamos temos kontekste, jeigu baudžiamajame procese nebus apsaugoti procesiniai specialaus liudytojo interesai, nebus įgyvendinta baudžiamojo proceso paskirtis. Manytina, kad būtent todėl specialaus liudytojo sampratos bei teisių užtikrinimo problematikos analizės aktualumas pagrindžia analizuojamos temos svarbą.

Procesinių interesų veiksminga ir reali apsauga yra aktualus klausimas specialaus liudytojo atveju. Štai ne vien praktikoje, bet ir teoriniame lygmenyje, specialaus liudytojo instituto teisinis reglamentavimas suponuoja daugiau klausimų, nei atsakymų, kurių regis per šio instituto egzistavimo Lietuvos baudžiamajame procese laikotarpį, niekas tiksliai ir nedviprasmiškai dar vis neatsakė: specialaus liudytojo įtvirtinimas BPK neabejotinai panaikino takoskyrą tarp liudytojo ir įtariamojo, todėl tiek teorijoje, tiek praktikoje pasireiškia problematika dėl tokio procesinio subjekto tinkamo teisių užtikrinimo. Šiuo magistro darbu analizuojama tema išties aktuali konstitucinių fundamentaliųjų vertybių užtikrinimo aspektu.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Daugiau nei 15 metų Lietuvos baudžiamojo proceso sistemoje įtvirtintas specialaus liudytojo teisinis reglamentavimas ir jo taikymas bei visuomeninis diskursas suteikia galimybę specialaus liudytojo sampratos bei teisių užtikrinimo problematikos temą analizuoti ir pateikti pagrįstas išvalgas nagrinėjamos temos kontekste. Šiuo rašto darbu siekiama atskleisti specialaus liudytojo sampratą, analizuojant šio procesinio instituto ištakas Lietuvos teisinėje sistemoje, atskleidžiant įstatymų leidėjo ketinimus BPK įtvirtinus analizuojamą institutą, aptariant teisinį specialaus liudytojo instituto reguliavimą lyginant su Prancūzijos bei Italijos BPK įtvirtintais institutais, panašiais į aptariamąjį. Šiuo magistro darbo uždaviniai: 1) atskleidžiant specialaus liudytojo instituto ištakas, įstatymų leidėjo ketinimus įtvirtinant šį procesinį institutą Lietuvos baudžiamajame procese bei analizuojant teisinį reglamentavimą ir jo problematiką, atskleisti specialaus liudytojo sampratą; 2) sistemiškai analizuojant liudytojo, specialaus liudytojo bei įtariamojo teisinį statusą, atskleisti kiek

specialaus liudytojo institutas artimas liudytojui, o kiek įtariamajam; 3) įvardyti ir išanalizuoti specialaus liudytojo teisių užtikrinimo probleminius aspektus.

Tyrimo objektas. Magistro darbo objektas yra specialaus liudytojo samprata bei tokio procesinio instituto teisių užtikrinimo probleminiai aspektai. Rašto darbo dalyką pagrindė sudaro BPK nuostatos ir Rekomendacijos, reguliuojančios specialaus liudytojo institutą.

Darbo originalumas. Pažymėtina, jog teorinės analizės specialaus liudytojo sampratos bei šio instituto taikymo praktikoje problematikos tema sąlyginai nėra daug. Savo išvalgas mokslinėse publikacijose specialaus liudytojo instituto tema yra pateikę A. Juozapavičius, G. Goda, R. Merkevičius, V. Kilinskas ir kiti. Esamuose magistro darbuose daugiau analizuojama specialaus liudytojo statuso problematika, todėl manytina, kad detalesnė studija ne tik specialaus liudytojo sampratos kontekste, bet ir teisių užtikrinimo probleminių aspektų srityje išties viena pirmųjų. Be kita ko, išanalizavus 100 baudžiamųjų bylų, rašto darbo tema atskleidžiama pateikiant ir aptariant statistinius duomenis, kurių pagrindu atskleidžiama, kokių nusikalstamų veikų rūšių atvejais apklausiami asmenys suteikiant jiems specialaus liudytojo statusą.

Tyrimo metodai. Magistro darbe naudojami temos atskleidimo analizės metodai: **sisteminis** naudojamas analizuojant specialaus liudytojo teisinį reguliavimą, t. y. kaip teisės normų visumą ir teisinio reguliavimo atskirus elementus – institutus, normas; **loginis** naudojamas specialaus liudytojo instituto teisinio reglamentavimo analizei, pritaikant loginės analizės dėsnius ir prieinant prie atitinkamų loginių išvadų; **lingvistinis**, atskleidžiant teisės institutų esmę pažodžiui; **indukcijos** naudojamas nagrinėjant atskirus teisės mokslininkų teisinius ar teisinio reguliavimo nuostatas, prieinama prie išvados; **lyginamasis** naudojamas specialaus liudytojo instituto Lietuvos Respublikoje bei panašių institutų Prancūzijos Respublikoje ir Italijos Respublikoje palyginimui; **teleologinis** naudojamas įstatymų leidėjo ketinimų ir tikslų Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso subjektų sistemoje įtvirtinant analizuojamą institutą atskleidimui bei įvertinimui; **empirinis** naudojamas atliekant tyrimą, siekiant atskleisti, kokių nusikalstamų veikų rūšių atvejais dažniausiai figūruoja specialūs liudytojas.

Darbo svarbiausi šaltiniai. Šio darbo šaltinius sudaro: teisės norminiai aktai – Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos įstatymai ir poįstatyminiai teisės aktai, iš kurių pagrindiniai – BPK ir Generalinio prokuroro rekomendacijos, skirtos specialaus liudytojo institutui reglamentuoti. Be kita ko, rašto darbe lyginamuoju metodu analizuojami Prancūzijos Respublikos bei Italijos Respublikos BPK. Taip pat reikšmingas šio darbo šaltinis – Lietuvos Respublikos įstatymų projektų parengiamieji aktai (*travaux*

préparatoires), analizuojami teleologiniu metodu, t. y. siekiant atskleisti įstatymų leidėjo ketinimus įtvirtinant specialaus liudytojo institutą Lietuvos baudžiamajame procese. Šiame rašto darbe reikšminga Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina, nes nagrinėjant specialaus liudytojo institutą, neišvengiamai susiduriama su esminių konstitucinių nuostatų įgyvendinimo problematika. Lietuvos teismų jurisprudencija apžvelgiama siekiant įvertinti specialaus liudytojo instituto taikymą ir jo realų teisių užtikrinimą/neužtikrinimą praktikoje. Europos Žmogaus Teisių Teismo išaiškinimai apžvelgiami, siekiant įvertinti, ar Lietuvos Respublika atitinka europinį žmogaus teisių standartą, įtvirtinusi specialaus liudytojo institutą Lietuvoje. Magistro darbe, be kita ko, analizuojama specialioji literatūra, kurią sudaro užsienio šalių ir Lietuvos teisės mokslo autorių monografijos, publikacijos ir vadovėliai: remiamasi A. Juozapavičiaus, G. Godos, R. Jurkos, R. Merkevičiaus, V. Kilinsko ir kitų autorių darbais.

1. SPECIALAUS LIUDYTOJO SAMPRATA

1.1 Specialaus liudytojo instituto ištakos

Draudimas versti duoti parodymus prieš save arba savęs nekaltinimo privilegija yra viena iš konstitucinių fundamentaliųjų absoliutaus pobūdžio garantijų baudžiamajame procese ne tik nacionalinėje, bet ir tarptautinėje erdvėje, tačiau taip pat vienareikšmiškai gali būti laikomas svarbiausiu specialaus liudytojo instituto atsiradimui įtaką dariusiu principu. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas viename iš nutarimų yra išaiškinęs, jog „Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta garantija reiškia, kad fizinis asmuo gali atsisakyti duoti parodymus, kuriais remiantis jis pats, jo šeimos narys ar artimas giminaitis galėtų būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, taip pat kitokion teisinėn atsakomybėn, jeigu galima sankcija pagal savo pobūdį ir dydį (griežtumą) prilygtų kriminalinei bausmei“ (Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas).

Dėl konstitucinio draudimo versti duoti parodymus prieš save principo ištakų mokslinėje erdvėje kyla diskusijų¹, kurias apibendrinęs R. Jurka pateikė išvadą, jog draudimo versti duoti parodymus prieš save principo kilmė siejama su senovės Romos teise, kurios savęs nekaltinimo privilegijos pamatinę koncepciją perėmė ir modifikavo besivystanti kontinentinės Europos, o kiek vėliau – anglosaksų tradicijų teisės. Šio principo atsiradimo užuomazgos siekia Romos Respublikos laikotarpį – VI a. per. Kr. Pabaigą. Kai pradėjo formuotis formuliarinis baudžiamasis procesas, tapo lengviau spręsti ginčus tarp šalių: ieškovui pateikus ieškinį atsakovui, šis turėjo teisę sutikti su ieškovo jam keliamomis pretenzijomis bei pripažinti kaltę, todėl galima daryti prielaidą, jog atsakovas jau tada turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus prieš save (Jurka, 2006, p. 33). Be abejonės, šiuolaikinės teisinės sistemos kontekste minėtas pavyzdys yra gerokai nutolęs nuo dabartinės analizuojamo principo sampratos, nes suponuoja tai, jog asmens teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save, tarytum, sietina su priešingos pozicijos pripažinimu, tačiau dabartinė minėtos konstitucinės garantijos samprata reiškia tai, kad atsisakymas duoti prieš save parodymus negali traktuoti asmens kaltės. Štai Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – EŽTT) minėtą išvadą patvirtina, nes viename sprendimų išaiškino, kad asmens atsisakymas duoti parodymus nėra pagrindas daryti jam nenaudingas išvadas (Europos Žmogaus Teisių Teismo 1996 m. vasario 8 d. sprendimas).

---

¹ Yra dvi pagrindinės teorijos: pirmoji teigia, kad savęs nekaltinimo privilegija susiformavo bendrosios teisės tradicijos šalyse, Didžiojoje laisvių chartijoje įtvirtinus tinkamo proceso principą; antroji draudimo versti duoti prieš save parodymus teorija kildinama iš kontinentinės teisės (Jurka, 2006, p. 32–33).

Plečiantis visuomenės teisei savimonei, draudimo versti duoti prieš save parodymus principas įtvirtintas ir tarptautiniuose teisės aktuose. 1955 m. birželio 20 d. įsigaliojusiose Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje analizuojamas principas įtvirtintas netiesiogiai – kaip viena iš sudėtinių teisės į teisingą (sąžiningą) procesą dalis (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1955). EŽTT yra nurodęs, jog verčiant liudyti prieš save, pažeidžiama teisė į teisingą procesą. Draudimas versti duoti parodymus prieš save galioja ir atvejais, kai vertimas asmeniui taikomas kitame procese negu tas, kuriame jis kaltinamas (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. balandžio 21 d. sprendimas). Kitaip nei prieš tai aptartoje konvencijoje, tiesiogiai analizuojamas principas įtvirtintas 1966 m. Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnio 3 dalies g punkte, kuriame nustatyta, kad visiškos lygybės sąlygomis asmuo, kurio kaltinimas nagrinėjamas, turi teisę nebūti verčiamas duoti parodymų prieš save arba prisipažinti esąs kaltas (Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, 1966). Taigi, neabejotina, kad savęs nekaltinimo privilegija yra visuotinai pripažįstamas principas, kuriuo užtikrinami asmens interesai prieš baudžiamojo proceso poveikį.

Nacionaliniu lygmeniu visuotinai pripažinta nuostata, draudžianti save kaltinti, įtvirtinta 1992 m. įsigaliojusioje Konstitucijoje, 31 straipsnio 3 dalyje ir netrukus perkelta į 1961 m. BPK 1994 m. rugsėjo 1 d. redakciją, įtvirtinant 78¹ straipsnį², kuris nustato draudimą versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narį bei artimąjį giminaitį, taip pat reikalavimą gauti asmens sutikimą būti apklausiamam, jei apklausos metu jis duos parodymus apie savo giminaičio ar šeimos nario įtariamojo ar teisiamojo galimai padarytą nusikalstamą veiką. Tuo pačiu buvo pakeistas ir BPK 59 straipsnis, papildant įtariamojo sampratą asmeniu, kurios apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Baudžiamojo proceso kodeksas, 1994). Kadangi apklausiamam, apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką asmeniui „oficialiai nepranešama, kuo jis įtariamasis <...> apklausos metu iš jo atimama galimybė naudotis įtariamojo <...> teisėmis. Todėl <...> praktika būsime įtariamuosius iš pradžių apklausti kaip liudytojus prieštarauja Konstitucijai, yra amorali ir neteisėta“ (Goda et. al., 2001, p. 108). Pritartina įstatymų leidėjo veiksmui įtvirtinti asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką prie įtariamojo sampratos, kadangi tam tikrų duomenų pagrindu kyla manymas, jog toks asmuo galėjo padaryti nusikalstamą veiką, ir nors turimų duomenų

---

² 78¹ straipsnio 1 dalyje buvo įtvirtinta, kad įtariamojo, kaltinamojo arba teisiamo asmens šeimos nariai, artimieji giminaičiai apklausiami baudžiamojoje byloje gali būti įgyjant liudytojo statusą tik su jų sutikimu. 2 dalyje įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, šeimos narį ar artimąjį giminaitį.

nepakanka norint jam įteikti pranešimą apie įtarimą, tačiau apklausimas tokio asmens suteikiant jam liudytojo statusą būtų išties ydingas, žinant, jog jo parodymai gali tapti pagrindu suteikti įtariamojo statusą.

2003 m. gegužės 1 d. BPK redakcijai įsigaliojus, atsirado kertinė šio rašto darbo nuostata, įtvirtinta 80 straipsnio 1 dalyje ir teigianti, kad kaip liudytojas negali būti apklausiamas asmuo, galintis duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Tokia nuostata į baudžiamojo proceso sistemą integruoja netiesioginio įtariamojo arba kitaip – faktinio įtariamojo sąvoką³, kuri šiame magistro darbe plačiau nagrinėjama 2.2 poskyryje. G. Godos teigimu, kadangi liudytojas, šaukiamas apklausai privalo atvykti duoti teisingus parodymus, o už melagingus parodymus atsakyti pagal BK 235 straipsnį – tai prievartos elementai, kuriuos taikant asmuo būtų verčiamas duoti parodymus prieš save, o tokia apklausa prieštarautų Konstitucijos 31 straipsnio 3 daliai, suvaržytų apklausiamojo teisę į gynybą ir būtų neteisėta, todėl toks asmuo turėtų būti apklausiamas, kaip įtariamasis (Goda et. al., 2003, p. 209). Pritartina tokiai pozicijai, nes įtariamasis asmuo, skirtingai, nei turintis liudytojo procesinį statusą, neturi pareigos duoti parodymų ar teisingų parodymų, jam nekyla baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą, o faktinį įtariamąjį, nors teisiškai jam tokio statuso nesuteikus, bet apklausus apie savo paties galimai padarytą Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) uždraustą veiką, būtų pažeista tokio apklausiamojo asmens savęs nekaltinimo privilegija. Taigi, specialaus liudytojo koncepcijai, tokiai, kokia ji yra dabar, impulso atsirasti davė problematika, susijusi su asmens, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką teisių bei konstitucinio draudimo versti duoti parodymus prieš save užtikrinimu.

Paminėtina, jog BPK įtvirtinus aptariamą nuostatą, jame neliko konstitucinės nuostatos, draudžiančios duoti parodymus prieš save, tačiau Pakeitimo ir papildymo įstatymu į BPK įtraukta 82 straipsnio 3 dalis, pažyminti, kad asmuo, prokuroro nutarimu apklausiamas apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, turi teisę apklausos metu turėti įgaliotą atstovą, reikalauti būti pripažintas įtariamuoju; tokiam asmeniui netaikoma atsakomybė, numatyta BPK 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse, t. y. liudytojui, be svarbios priežasties neatvykusiam pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą arba be teisėto pagrindo atsisakius ar vengiant duoti parodymus, gali būti taikomos BPK 163

---

³ Faktinis arba netiesioginis įtariamasis – asmuo, apie kurį teisėsaugos institucijos turi duomenų, kad toks asmuo žino reikšmingas bylai išspręsti aplinkybes, kurios vėliau galėtų būti pagrindas tam asmeniui įteikti pranešimą apie įtarimą (Juozapavičius, 2020, p. 30).

straipsnio 2 bei 4 dalyse numatytos procesinės prievartos priemonės (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Jau 2003 m. teisės mokslininkai diskutavo dėl asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisių užtikrinimo, tokį asmenį apklausiant kaip liudytoją, tačiau V. Kilinskas 2005 m. Lietuvoje pirmą kartą įstatymų leidėjui pateikė pasiūlymą, kaip spręsti iškilusią asmens, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisių bei konstitucinio draudimo versti duoti parodymus prieš save užtikrinimo problemą. Autoriaus samprotavimai apėmė ne tik siūlymus įtvirtinti naują baudžiamojo proceso dalyvį, tačiau praplėsti asmens, duodančio parodymus apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką, statuso teisinį reglamentavimą bei tokio asmens teisių užtikrinimo galimybes (Kilinskas, 2005, p. 50–70)

Specialaus liudytojo instituto pradininko teigimu, praktika, kada netiesioginis įtariamasis buvo apklausiamas apie jam žinomas nusikalstamos veikos aplinkybes, kaip liudytojas, o jo parodymų pagrindu, liudytojui įteikdavo pranešimą apie įtarimą, yra ydinga, nes netiesioginis įtariamasis neturėjo tokių teisių, kaip atsisakyti duoti parodymus ar duoti melagingus parodymus, turėti gynėją nuo pirmosios apklausos momento, todėl Lietuvos Respublikos teisėje sistemoje, manytina, turėtų atsirasti įtariamojo procesinio statuso dinamika, panaši į egzistuojančią Prancūzijos Respublikoje. Tai reikštų, jog be kitų Baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintų pagrindų, įtariamuoju asmuo galėtų tapti atliekant atstovaujamojo liudytojo⁴ apklausą ir suteikiant tokiam asmeniui atstovaujamojo liudytojo teises: turėti gynėją, galintį dalyvauti visų apklausų metu ir susipažinti su byla iki apklausos, nepriesiekdamas duoti parodymus. V. Kilinsko manymu, tokio procesinio asmens statuso įtvirtinimas Lietuvos teisėje sistemoje leistų išvengti proceso vilkinimo, siekiant apklausti asmenį, kuris turi specifinį statusą, pavyzdžiui, Seimo narys arba Prezidentas, nes prieš apklausiant tokius asmenis, privaloma gauti kompetentingos institucijos sutikimą bei suteiktą galimybę apsaugoti netiesioginio įtariamojo asmens teises (Kilinskas, 2005, p. 53–55). Tokiu būdu, autoriaus nuomone, Lietuvos baudžiamojo proceso sistemoje būtų įtvirtinta dvejopas liudytojo statusas, kaip ir Prancūzijoje.

V. Kilinskas teigė, jog naujasis proceso dalyvis turėtų vadintis „specialiuoju liudytoju“ – asmeniu, kuris yra šaukiamas apklausai, apie kurį yra duomenų, kad jis turi žinių apie aplinkybes, reikšmingas bylai išspręsti ir tos aplinkybės gali būti pagrindu tokį asmenį pripažinti įtariamuoju. Jo siūlymu, toks asmuo procesinį specialaus liudytojo

---

⁴ Atstovaujamasis liudytojas – liudytojas, turintis gynėją. Prancūzijoje egzistavo problema – koks asmens, kuris nurodytas prokuroro reikalavime arba civilinio ieškinio skunde, statusas. Tokiam asmeniui dar nėra suteikiamas teisinis įtariamojo statusas, tačiau nekyla abejonių, kad faktiškai baudžiamasis persekiojimas tokiam asmeniui pradėtas.

statusą įgyti galėtų jo, jo gynėjo ar prokuroro prašymu, prokuroro nutarimu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi. Taip V. Kilinskas apibrėžė specialaus liudytojo sampratą. Tuo pačiu, autorius pateikė pasiūlymą įstatymų leidėjui pakeisti tuo metu galiojusį BPK V skyrių, įtvirtinant jo pavadinimą „Liudytojai, specialieji liudytojai, ekspertai ir specialistai“, pirmąjį poskyrį pavadinti „Liudytojai ir specialieji liudytojai“. Specialaus liudytojo teisės ir pareigos turėtų būti artimos toms, kurios suteikiamos įtariamajam asmeniui: kiekvienas šaukiamas, tokį procesinį statusą turintis asmuo, turėtų atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, ikiteisminio tyrimo teisėją ar teisną, o be pakankamos priežasties neatvykęs – atvesdinamas arba jam taikomos procesinės prievartos priemonės – bauda ir areštas. Šio proceso dalyvio apklausa atliekama tik turint jo sutikimą (Kilinskas, 2005, p. 55).

Įdomu tai, kad V. Kilinskas, siūlydamas įtvirtinti specialiojo liudytojo institutą Lietuvos baudžiamojo proceso dalyvių sistemoje, pateikė pasiūlymą ir dėl tokio asmens parodymų vertinimo ir pripažinimo įrodymais: specialaus liudytojo apklausą, kaip ir įtariamą atveju, galėtų atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjas. Tokio asmens parodymai tokiu atveju galėtų būti perskaitomi teismo nagrinėjimo metu ir pripažinti įrodymais, arba kadangi šio proceso dalyvio parodymai duodami savanoriškai, jie turėtų būti vertinami analogiškai, kaip ir įtariamą parodymai (Kilinskas, 2005, p. 56).

Taigi, neabejotinai galima daryti išvadą, jog specialaus liudytojo instituto kilmė siejama su konstitucinės garantijos drausti versti duoti parodymus prieš save atsiradimu. Šio konstitucinio principo įtvirtinimas tarptautiniu lygmeniu paskatino tokio principo atsiradimą ir Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje. Nors BPK nuostatos nuo 1961 m. iki 2003 m. redakcijos gana esmingai keitėsi asmens, apklausiamo apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, aspektu, visgi esmė išliko ta pati – draudžiama netiesioginį įtariamąjį apklausti liudytojo statusu, nes tai pažeidžia fundamentalią konstitucinę garantiją – draudimą versti duoti parodymus prieš save. Susiduriant su minėtos konstitucinės garantijos užtikrinimo problema Lietuvoje, specialiojo liudytojo instituto atsiradimą paspartino teisės mokslininko V. Kilinsko idėjos.

1.2 Įstatymų leidėjo ketinimai įtvirtinant specialaus liudytojo institutą Lietuvos baudžiamajame procese

Abejonių nekyla, jog praktika, kai asmuo, duodantis parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, apklausiamas kaip liudytojas, yra nesuderinama su žmogaus teisių apsauga ir yra neteisėta. Dėl šios priežasties, specialaus liudytojo instituto įtvirtinimas 2007 m. priimtu Pakeitimo ir papildymo įstatymu, pasak įstatymų leidėjo, leidžia apklausti tokį asmenį apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką su jo sutikimu, taikant tam tikrus tokio asmens apklausos ypatumus ir tokiu būdu nepažeidžiant savęs nekaltinimo privilegijos (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2007). Tačiau manytina, kad teisinis aptariamo instituto reglamentavimas tiek teoriniu, tiek praktiniu lygmeniu kelia daugiau klausimų, nei atsakymų. Siekiant atskleisti specialaus liudytojo sampratą, svarbu nuodugniai išanalizuoti įstatymų leidėjo ketinimus, įtvirtinant specialaus liudytojo institutą Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese.

Aiškinamajame Pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto rašte (toliau – Aiškinamasis raštas), įstatymų leidėjas BPK pakeitimo būtinybę paaiškina tuo, jog „esamas teisinis kai kurių procedūrų reglamentavimas neužtikrina teisėsaugos institucijų poreikių įgyvendinant baudžiamojo proceso paskirtį“ (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2007). Kaip minėta, žmogaus teisių apsauga yra vienas būtinausių baudžiamojo proceso konstitucinių garantų, todėl specialaus liudytojo teisių netinkamas užtikrinimas reiškia ne ką kitą, kaip baudžiamojo proceso paskirties neįgyvendinimą. Tačiau šiuo atveju įstatymų leidėjas aiškiai išreiškia siekį sustiprinti ne asmens, apklausiamo apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisių apsaugą, o patenkinti teisėsaugos institucijų interesus.

Prieš priimant Pakeitimo ir papildymo įstatymą, galiojusi 2003 m. gegužės 1 d. BPK redakcija numatė draudimą asmenį, kuris apklausos metu duoda parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, apklausti liudytoju, išvis nenumatant galimybės tokio asmens apklausti. Visgi suprantama, jog toks asmuo gali turėti vertingos informacijos apie tiriamo įvykio aplinkybes, todėl būtinybė gauti specialaus liudytojo parodymus išteis yra. Įstatymų leidėjas Aiškinamajame rašte Pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto būtinybę grindžia būtent tokiu paaiškinimu (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2007). Tai suponuoja išvadą, jog įstatymų leidėjas pripažįsta savęs nekaltinimo privilegiją, tačiau laiko ją „kliūtimi“, todėl naujuoju teisiniu reguliavimu siekia galiojantį konstitucinį draudimą „apeiti“. Vertinant tokią įstatymų leidėjo poziciją, visiškai pritartina A. Juozapavičiaus teiginiui, kad toks

įstatymų leidėjo paaiškinimas „yra iš esmės ydingas, nederantis su pamatinėmis teisinės valstybės vertybėmis ir principais“ (Juozapavičius, 2020, p. 30). Aptariama Aiškinamojo rašto nuostata, manytina, reiškia tai, jog ikiteisminio tyrimo institucijoms atliekant baudžiamąjį faktinio įtariamojo persekiojimą, neretai susiduriama su tam tikromis kliūtimis, kurios gali nulemti nesėkmingą ikiteisminio tyrimo baigtį, o specialaus liudytojo instituto įtvirtinimas būtų puikus įrankis, galintis padėti nustatyti įtariamąjį, o tai reiškia – sėkmingai išspręsti ikiteisminio tyrimo uždavinius. Pastebėtina, jog įstatymų leidėjas Aiškinamajame rašte nepaaiškina, kodėl asmuo, apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, negali būti apklausiamas įtariamojo statusu. Kadangi atsižvelgiant į specialaus liudytojo instituto įtvirtinimo tikslą, kuris yra orientuotas į ikiteisminio tyrimo institucijų poreikių patenkinimą, galima būtų pamanyti, jog apklausiant asmenį, duodantį parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, kaip įtariamąjį, pablogėtų teisėsaugos institucijų darbo rodikliai, nes institucijos turi duomenų apie vienokį arba kitokį asmens prisidėjimą prie nusikalstamos veikos padarymo, tačiau duomenų nėra pakankamai, kad būtų galima tokį asmenį pripažinti įtariamuoju. Tokio procesinio statuso asmeniui suteikimas minėtomis aplinkybėmis, neišvengiamai reikštų padidėjusį kiekį „subliuškusių“ ikiteisminių tyrimų asmens atžvilgiu dėl duomenų nepakankamumo.

Kitas svarbus aspektas yra toks, kad Aiškinamajame rašte įstatymų leidėjas argumentuoja, jog draudimo versti duoti prieš save parodymus pažeidimo būtų išvengta BPK įtvirtinant nuostata, kad siekiant apklausti asmenį liudytojo statusu, taikant liudijimo ypatumus, įtvirtintus BPK 82 straipsnio 3 dalyje, būtų būtinas tokio asmens sutikimas būti apklausiamam. Įstatymų leidėjas specialaus liudytojo sutikimo būti apklausiamam reikšmę paaiškina tuo, jog šiuo atveju tai išreikštų apklausiamojo asmens procesinę valią bendradarbiauti su ikiteisminio tyrimo institucijomis, siekiant išaiškinti tokio asmens galimai padarytą nusikalstamą veiką (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2007). Tokia įstatymų leidėjo pozicija, akivaizdu, yra orientuota į valstybės ir teisėsaugos institucijų interesus, bet ne asmens, kuris duotų parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisių užtikrinimą. Nors Pakeitimo ir papildymo įstatymu, akivaizdu, kad yra siekiama užtikrinti vieną pamatinių žmogaus teisių garantijų, įtvirtintą, Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje, tačiau Aiškinamajame rašte deklaruojama asmens valia bendradarbiauti su ikiteisminio tyrimo institucijomis neabejotinai reiškia ne ką kitą, bet spaudimą duoti parodymus. Nuostata Aiškinamajame rašte sukonstruota taip, lyg laisvanoriškas specialaus liudytojo atsisakymas duoti parodymus apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, būtų traktuotinas kaip

nebendradarbiavimas su ikiteisminio tyrimo institucijomis, o tai, manytina, sukeltų neigiamus padarinius asmeniui (Juozapavičius, 2020, p. 30–31). Pažymėtina, kad BPK 80 straipsnio 1 dalis BPK nustatyta siekiant apsaugoti asmens teises bei užtikrinti savęs nekaltinimo privilegiją, todėl toks įstatymų leidėjo paaiškinimas dėl būtinumo įtvirtinti specialaus liudytojo institutą, visiškai nesuderinamas su asmens teisių apsauga, be kita ko, Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalimi.

Taigi, specialaus liudytojo sampratos kontekste, neabejotina, jog šis institutas įstatymų leidėjui yra teisėsaugos institucijų interesų užtikrinimo priemonė, apeinanti konstitucinį draudimą versti duoti prieš save parodymus. Įstatymų leidėjo argumentai dėl Pakeitimo ir papildymo įstatyme nustatyto teisinio reglamentavimo būtinumo grindžiami išimtinai teisėsaugos institucijų naudai, o tai nėra suderinama su pamatinėmis teisinės valstybės vertybėmis ir principais, juo labiau su žmogaus teisių apsauga.

1.3 Specialaus liudytojo instituto teisinis reglamentavimas ir jo problematika

Specialaus liudytojo instituto sampratos atskleidimui didelę reikšmę turi galiojantis teisinis reglamentavimas – tai yra specialaus liudytojo sampratos pagrindas.

Yra tik du teisės aktai, reglamentuojantys specialaus liudytojo procesinį statusą: įstatyminiu lygmeniu minėtas institutas reglamentuojamas BPK 80 straipsnio 1 dalyje bei 82 straipsnio 3 dalyje, o šiuose įstatymo straipsniuose nustatytas teisinis reguliavimas yra detalizuotas BPK įgyvendinamajame teisės akte – Generalinio prokuroro Rekomendacijose. Įstatymų leidėjas, priimdamas Pakeitimo ir papildymo įstatymą, Generaliniam prokurorui pavedė patvirtinti Rekomendacijas, siekiant užtikrinant vienodą BPK Pakeitimo ir papildymo įstatymo nuostatų įgyvendinimą ikiteisminio tyrimo įstaigose ir prokuratūroje (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso..., 2007). Matoma, kad šis įpareigojimas Generaliniam prokurorui yra labai abstraktus, todėl galima pamanyti, jog Generalinis prokuroras turi plačią diskreciją sureguliuoti baudžiamuosius procesinius teisinius santykius specialaus liudytojo kontekste, tačiau Rekomendacijose įtvirtinti kai kurie teisiniai aspektai turi būti reglamentuojami įstatymu, todėl ši problematika šioje rašto darbo dalyje aptariama išsamiau⁵.

BPK specialaus liudytojo institutas įtvirtintas V skyriaus „Liudytojais, ekspertais ir specialistais“ pirmame skirsnyje „Liudytojais“, kuriame reglamentuojamos įprasto liudytojo,

---

⁵ Pabrėžtina, jog specialaus liudytojo teisės ir pareigos šioje rašto darbo dalyje aptiriamos tiek, kiek reikšminga jas aptarti analizuojant Rekomendacijose įtvirtinto teisinio reguliavimo problematiką. Detalesnė specialaus liudytojo teisių ir pareigų analizė atliekama rašto darbo 1.4 poskyryje.

t. y. asmens, galinčio būti šaukiamu į apklausą, turint duomenų, kad jis gali žinoti bylai išspręsti reikšmingų aplinkybių, teisės ir pareigos, taigi akivaizdus įstatymų leidėjo pasirinkimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese įtvirtinti dvejopą liudytojų procesinį statusą, kaip ir 2005 m. pasiūlė V. Kilinskas (Kilinskas, 2005, p. 53).

Šiuo metu galiojančio BPK 80 straipsnis, pavadinimu „Aplinkybės, dėl kurių asmenys negali būti apklausiami kaip liudytojai“ įtvirtina atvejus, kuriems esant asmenys negali būti apklausiami, jiems suteikiant liudytojo statusą (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Matoma, jog beveik visi tokie atvejai yra susiję su norimu apklausti asmens vykdomomis profesinėmis pareigomis ar specifiniu jų statusu, kaip dvasininkas, teisėjas, gynėjas, viešosios informacijos skleidėjas ar rengėjas. Minėtų profesijų atstovai, vykdydami savo pareigas, gali sužinoti informaciją, kuri gali būti reikšmina teisėsaugos institucijoms, tačiau tokia informacija gali būti norimų apklausti asmenų profesinė paslaptis, o tokių asmenų apklausa liudytojo statusu, be abejonės, reikštų būtinybę tą informaciją atskleisti dėl to, kad įgyjant liudytojo statusą, už melagingų parodymų davimą, gresia baudžiamoji atsakomybė.

Labai svarbu aptarti tai, jog teismų praktikoje sąvoka „specialusis liudytojas“ taikoma gana plačiai (pvz. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje); (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje), tačiau nei vienoje iš BPK įtvirtintų teisės normų, tiesiogiai įtvirtintos sąvokos „specialusis liudytojas“ nerasime. Toks asmuo BPK apibrėžiamas, kaip asmuo, duodantis parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Specialaus liudytojo sąvoka įtvirtinta Rekomendacijų 1 punkte, nurodant, kad „Rekomendacijose toks liudytojas vadinamas specialiuoju liudytoju“ (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Nors pripažintina, jog Generalinio prokuroro rekomendacijos iš tiesų yra ir tampa vis reikšmingesniu baudžiamojo proceso teisės šaltiniu, bet atkreiptinas dėmesys, kad poįstatyminiu teisės aktu turėtų būti reglamentuojami tam tikri organizacinio pobūdžio klausimai, detalizuojama, kaip atlikti atskirą procesinį veiksma, įtvirtintą įstatyme, tačiau šiuo atveju nors Konstitucinio Teismo doktrinoje nėra pasakyta kokio lygmens teisės aktais turi būti reguliuojami baudžiamojo proceso teisiniai santykiai, be kita ko, Generalinio prokuroro rekomendacijos nepatenka į Konstitucinio Teismo teisinės kontrolės sferą, tačiau manytina, jog tai patys svarbiausi baudžiamojo proceso teisinių santykių aspektai (Merkevičius, 2018, p. 475–476, 480–481), tarp kurių ir atskirų procesinių institutų sąvokos turėtų būti reglamentuojamos įstatymo. Konstitucinis Teismas viename nutarimų yra išaiškinęs, jog įstatymuose įtvirtintos teisės normos negali būti pakeičiamos poįstatyminiu teisės aktu, be kita ko, poįstatyminės galios teisės aktas negali

sukurti normų, konkuruojančių su įstatymuose įtvirtintomis taisyklėmis (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas), todėl kritikuotina, kad Rekomendacijose įtvirtinama nauja baudžiamojo proceso instituto sąvoka „specialusis liudytojas“, kurią iš esmės turėtų įtvirtinti BPK. Toks galiojantis poįstatyminis teisinis reguliavimas sukuria abejonių dėl jo teisėtumo.

BPK 80 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos nuostatos, nustatančios draudimą apklausti asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, paskirtis – „apklausos metu gauti ikiteisminiam tyrimui būtinų faktinių duomenų, kad nepažeidžiant asmens teisių būtų užtikrinta įrodomoji gautų duomenų vertė ir būtų galima priimti tolesnius proceso sprendimus“ (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Pažymėtina, kad, nors Rekomendacijos suponuoja, jog specialaus liudytojo statusas turėtų būti suteikiamas asmenims atliekant tik apklausą, tačiau ir kitų procesinių veiksmų teisinis reglamentavimas, ir teismų praktika rodo, jog specialusis liudytojas gali būti suvestas akistaton su kitu apklaustu asmeniu, su juo galima atlikti parodymų patikrinimą vietoje ar parodymą atpažinti, eksperimentą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje), tačiau Rekomendacijose šių veiksmų atlikimo tvarka nėra nustatyta. Visgi paminėtina, jog P. Kuconio teigimu, atliekant minėtus proceso veiksmus, specialusis liudytojas naudojami tokiomis pačiomis teisėmis, įtvirtintomis BPK 82 straipsnio 3 dalyje, nes minėtų procesinių veiksmų atlikimo metu yra apklausiamas „ir tam tikra prasme šie veiksmai yra anksčiau atliktos apklausos tęsinys“ (Kuconis, 2023, p. 8). Be to, Rekomendacijų nuostata, kad būtina apklausti specialųjį liudytoją tam, kad „būtų galima priimti tolesnius proceso sprendimus“, reiškia svarbą tokį asmenį apklausti ir suponuoja, jog tokio asmens procesinis statusas, jam davus parodymus, gali kisti, t. y. asmens parodymu pagrindu, jam gali būti įteiktas pranešimas apie įtarimą arba toks asmuo gali tapti įprastu liudytoju tolimesniame baudžiamajame procese. Taigi, sampratos prasme, specialusis liudytojas iš tiesų yra asmuo, ne tik apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, tačiau taip pat ir asmuo, su kuriuo atliekami kiti veiksmai, kuriais siekiama patikrinti jo parodymų patikimumą.

Rekomendacijose paaiškinama, kad specialaus liudytojo teisinė padėtis – tarpinė tarp liudytojo ir įtariamojo asmens, todėl itin svarbu per kuo trumpiausią laiką išaiškinti apklausiamo asmens santykį su tiriamą nusikalstama veika. Kadangi specialaus liudytojo statusas baudžiamajame procese yra trumpalaikis, tolesniame ikiteisminio tyrimo procese neturi specifinio statuso (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje), prieš tai aptarta Rekomendacijų nuostata yra visiškai pagrįsta, kadangi viena iš baudžiamojo proceso garantijų – žinoti jam gresiančias baudžiamojo

proceso pasekmės. Svarbu paminėti tai, kad visgi BPK nėra nustatyta specialaus liudytojo statuso trukmė. Pagal Rekomendacijas išskiriami trys analizuojamo instituto statuso trukmės variantai: „kaip įmanoma trumpiausias laikas“ (Rekomendacijų 15 punktas ir 17 punktas), neapibrėžta specialaus liudytojo statuso trukmė (Rekomendacijų 16 punktas) bei trukmė, siejama su ikiteisminio tyrimo pabaiga (Rekomendacijų 18 punktas ir 21 punktas (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Taigi, nors Rekomendacijos įtvirtina nuostatą, jog specialaus liudytojo institutas turėtų būti taikomas kuo trumpiausią laiką, tačiau specialaus liudytojo statuso terminas iš tiesų gali tęstis gana ilgai turint omenyje, jog neretai ikiteisminiai tyrimai gali užtrukti ir ne vienerius metus (Kuconis, 2023, p. 7).

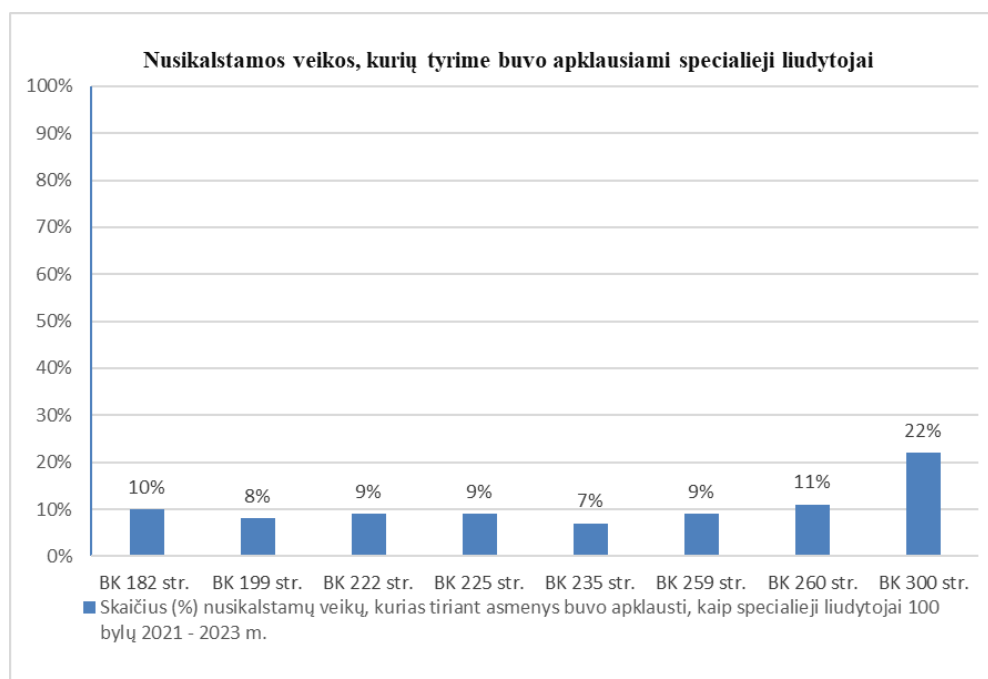
Pastebėtina, kad asmuo gali būti apklausiamas specialaus liudytojo statusu tik su jo paties sutikimu ir tik taikant liudijimo ypatumus pagal BPK 82 straipsnio 3 dalį (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Tai reiškia, jog toks asmuo apklausiamas turėtų būti tik išimtiniais atvejais. Pagal Rekomendacijų 9 bei 10 punktus, apklausti asmenį specialaus liudytojo statusu galima jam pačiam pateikus prašymą būti apklausiamam, kaip specialus liudytojas arba prokuroro iniciatyva nustačius pagrindus asmeniui suteikti specialaus liudytojo procesinį statusą, bet paminėtina, kad visais atvejais privaloma gauti norimo apklausti asmens rašytinį sutikimą būti apklausiamam specialaus liudytojo statusu (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Tokiu atveju specialaus liudytojo statusas tokiam asmeniui suteikiamas prokuroro nutarimu. Aptariant šiuos specialaus liudytojo teisinio reglamentavimo aspektus, svarbu akcentuoti, jog čia, kaip ir specialaus liudytojo sąvokos kontekste, susiduriama su neleistino konkuravimo su BPK nustatytu teisiniu reguliavimu problema, kadangi BPK tokia procesinė tvarka ir forma, kaip asmens prašymas būti apklaustam BPK 81 straipsnio 1 punkto tvarka, yra nežinoma (Merkevičius, 2018, p. 492). Reikšminga tai, kad Rekomendacijų 8 punkte įtvirtina ir tai, kad prokuroras privalo motyvuoti nutarimą, kuriuo asmeniui suteikiamas specialaus liudytojo statusas bei pagrįsti, kodėl asmeniui negali būti įteiktas pranešimas apie įtarimą (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Taigi, sąvokos prasme, svarbu pažymėti, jog specialaus liudytojo statuso teisinis pagrindas – prokuroro nutarimas.

Rekomendacijų 2 punkte paaiškinama, kad asmenį apklausti jam suteikus specialaus liudytojo statusą „rekomenduojama <...> bylose, kuriose ikiteisminis tyrimas atliekamas siekiant nustatyti, ar nusikalstama veika iš tikrųjų buvo padaryta, taip pat kai tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybės nėra pakankamai aiškios“, tačiau manytina, kad specialaus liudytojo statusą įgijęs asmuo nusikalstamą veiką galimai padarė, bet nepakanka duomenų, kurie leistų jį pripažinti įtariamoju (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Manytina, jog šios nuostatos yra visiškai logiškai paaiškinamos, kadangi turint

pakankamai duomenų apie tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybes, tikėtina, kad turima duomenų ir apie asmenį, kuriam būtų galima pareikšti įtarimą. Taigi, prieš tai paminėta Rekomendacijų nuostata suponuoja labai svarbią specialaus liudytojo instituto savybę, kad toks procesinis statusas asmeniui yra suteikiamas tik tais atvejais, kai nėra pakankamai duomenų, kurie leistų jį pripažinti įtariamuoju, tačiau ikiteisminio tyrimo subjektai visgi turi duomenų, kurių pagrindu manytina, jog toks asmuo nusikalstamą veiką galėjo padaryti arba bent prie jos padarymo prisidėti.

Štai, išanalizavus 100 baudžiamųjų bylų priimtų sprendimų 2021–2023 m. buvo siekiama nustatyti, kokių nusikalstamų veikų rūšių atvejais, dažniausiai apklausiami specialieji liudytojai. Paveiksle pateikiami tyrimo rezultatai.

Paveikslas. Nusikalstamos veikos, kurių atvejais asmenys buvo apklausiami specialaus liudytojo statusu 2021–2023 m. (100 baudžiamųjų bylų sprendimai)

Šaltinis: sudaryta autoriaus, remiantis: internetinio tinklapio www.infolex.lt duomenimis. Prieiga per internetą: <https://www.infolex.lt/portal/start.asp>.

Štai paveiksle matome, jog iš 100 išanalizuotų teismų sprendimų, priimtų įvairių instancijų teismų, net 22 proc. atvejų specialusis liudytojas apklausiamas tiriant BK 300 straipsnyje įtvirtintą veiką „Dokumento suklastojimas ar disponavimas suklastotu dokumentu“. Pastebėtina, kad neretai inkriminuojant BK 300 straipsnį, jis taikomas, kaip sutaptis su kitomis nusikalstamomis veikomis, pavyzdžiui, korupcinio pobūdžio. Taip pat matoma, jog nemažai atvejų specialieji liudytojai apklausiami tyrimuose, susijusiuose su narkotinių ar psichotropinių medžiagų disponavimu, korupcinių nusikalstamų veikų atvejais. Nors statistikoje nėra pateikiamos nusikalstamos veikos, kurių tyrimo atvejų, kai

apklausiami specialieji liudytojai, buvo mažiau nei 7 proc. – tarp tokių nusikalstamų veikų – nusikalstamos veikos nuosavybei, ekonomikai – iš esmės gana sunkiai įrodomų faktinių aplinkybių atvejais. Manytina, kad logiška, jog sunkiai įrodomų nusikalstamų veikų tyrimo atvejais figūruoja specialusis liudytojas, kadangi būtent nesant pakankamai duomenų, pagrindžiančių asmens įtarimą asmenims aptariamas statusas yra suteikiamas, be kita ko, Rekomendacijose yra nustatyta, kad specialaus liudytojo statusas suteikiamas atvejais, kai siekiama nustatyti, ar nusikalstama veika buvo padaryta (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008).

BPK 82 straipsnis, pavadinimu „Liudijimo ypatumai“ suponuoja, jog asmenims, kuriems tokie ypatumai taikomi, apklausos turi būti atliekamos kitaip, nei įprastam liudytojui. Nagrinėjamas straipsnis išskiria 3 subjektus, kurių apklausos turi būti atliekamos kitaip, nei įprasta tvarka – manytina, kad siekiant apsaugoti tų asmenų teises bei teisėtus interesus. Tai Respublikos Prezidentas, kurio apklausa turi būti atliekama jo rezidencijoje, paminint, jog į teismo posėdį jis nėra šaukiamas, manytina, jog dėl savo ypatingo statuso, siekiant nepertraukiamo jam tenkančių valstybės valdymo funkcijų vykdymo. Kiti du atvejai glaudžiai susiję – tai asmuo, kuris apklausos metu duotų parodymus prieš savo šeimos narį ar artimąjį giminaitį bei specialusis liudytojas – šie asmenys turi teisę atsisakyti duoti parodymus (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Analizuojant Rekomendacijų problematiką, svarbu aptarti dar vieną aspektą: štai BPK 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisė reikalauti pripažinti jį įtariamuoju (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), tačiau analizuojant BPK ir Rekomendacijas sistemiskai, akivaizdu, kad Rekomendacijos paneigia šią BPK įtvirtintą specialaus liudytojo teisę ir įtvirtina tokio asmens prašymo prokurorui neprivalomumą (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Mokslinėje erdvėje šiuo klausimu savo nuomonę yra pateikę keli mokslininkai: štai R. Merkevičius kritikuoja tokią Rekomendacijų nuostatą, kad nors BPK gana kategoriškai suformuoja asmens teisę reikalauti, Rekomendacijos palieka tik teisę prašyti prokuroro suteikti jam įtariamą statusą bei sprendimą apskūsti (Merkevičius, 2018, p. 492). P. Kuonis sutinka su R. Merkevičiaus nuomone, kad aptariamos Rekomendacijų nuostatos įtvirtinimas yra Generalinio prokuroro kompetencijos ribų viršijimas, tačiau nurodo, jog „negalima teigti, kad „specialiojo liudytojo“ reikalavimas pripažinti jį įtariamuoju prokurorui yra privalomas ir jog gavęs tokį reikalavimą, prokuroras privalo surašyti pranešimą apie įtarimą“ (Kuonis, 2023, p.6). Iš dalies sutiktina su abiejų mokslininkų nuomonėmis, kadangi Generalinis prokuroras Rekomendacijomis negalėjo terminu „prašyti“ pakeisti BPK įtvirtintą terminą „reikalauti“, taigi, Generalinis prokuroras

pavartojimo netinkamą terminą, bet manytina, kad norint pareikšti įtarimą asmeniui, turi būti pakankamai duomenų, leidžiančių įtarti nusikalstamos veikos padarymu, tačiau jei tų duomenų nėra pakankamai, akivaizdu, jog pranešimas apie įtarimą negali būti įteikiamas tokiam asmeniui, be kita ko, pripažinimo įtariamuoju faktinis pagrindas neturėtų būti laikomas asmens valia, bet turėtų priklausyti nuo objektyvių aplinkybių – kaltinančių duomenų pakankamumo. Be to, paminėtina, kad nei BPK, nei Rekomendacijose nėra įtvirtinta specialaus liudytojo pripažinimo įtariamuoju tvarka. R. Merkevičius kėlė idėją, kad galbūt pagal analogiją būtų taikoma BPK 21 straipsnis (Merkevičius, 2008, p. 163).

Be kita ko, ne ką mažiau svarbu paminėti ir tai, jog baigtinis specialiojo liudytojo teisių ir pareigų sąrašas numatytas Rekomendacijose, o ne BPK. Kaip jau minėta, Rekomendacijose turėtų būti nurodomi organizaciniai ir metodiniai BPK nustatytų procesinių veiksmų atlikimo aspektai, o ne įtvirtinamas naujas, platesnis instituto reglamentavimas, todėl šiuo atveju galima išties išvelgti Generalinio prokuroro kompetencijų viršijimą.

Taigi, specialaus liudytojo teisinis reglamentavimas BPK yra fragmentiškas, Rekomendacijose ne tik detalizuojamas įstatymu nustatytas teisinis reguliavimas, tačiau atsispindi ir problematika, susijusi su Generalinio prokuroro kompetencijų viršijimu. Be kita ko, teisinis specialaus liudytojo reglamentavimas įtvirtina analizuojamo instituto požymius, kurie yra jo sampratos pagrindas. Todėl galima teigti, jog specialaus liudytojo statuso teisinis pagrindas – prokuroro nutarimas, kuriuo toks statusas asmeniui suteikiamas iš esmės neapibrėžtą laiko tarpą ne tik tokio asmens apklausai, tačiau ir kitiems jo parodymų patikrinimo veiksams atlikti.

1.4 Specialaus liudytojo teisės ir pareigos, panašių institutų Prancūzijoje bei Italijoje lyginamoji analizė

Specialaus liudytojo sampratai atskleisti, be abejonės, didelę reikšmę turi jam suteikiamų teisių ir pareigų analizė. Palyginimas su panašiais institutais Prancūzijoje bei Italijoje padės atskleisti specialaus liudytojo sampratą platesniame tarpvalstybiniame kontekste.

Kaip jau aptarta, atvejais, kai yra duomenų, kad galimai asmuo vienaip ar kitaip prisidėjo prie BK uždraustos veikos padarymo, tačiau tų duomenų nėra pakankamai, jog teisėsaugos institucijos įteiktų tokiam asmeniui pranešimą apie įtarimą, tačiau toks asmuo turi būti apklausiamas, asmeniui suteikiamas specialaus liudytojo statusas. Paminėtina, kad Prancūzijoje problemai, koks yra asmens, nurodyto prokuroro reikalavime arba civilinio ieškinio skunde, statusas, spręsti buvo įtvirtintas atstovaujamojo liudytojo (pranc. *témoïn*

assistée) institutas, pažodžiui reiškiantis liudytoją, turintį gynėją. Būtent šis institutas yra artimiausias specialaus liudytojo institutui Lietuvoje (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2000). Štai Italijos baudžiamojo proceso sistemoje tokiems atvejams spręsti atskiras institutas nėra įtvirtintas, tačiau artimiausias specialiajam liudytojui – įprastas liudytojas (Italijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 1988).

Prancūzijos BPK 113-2 straipsnis įtvirtina, jog atstovaujamojo liudytojo statusu apklausiamas asmuo, kuris nurodomas skunde nukentėjusiojo arba liudytojo, arba kiti duomenys patvirtina, kad toks asmuo galimai vienaip ar kitaip prisidėjo prie nusikalstamos veikos padarymo ir dėl tokio asmens buvo kreiptasi į tyrimo teisėją (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 2000). Įdomu tai, jog atstovaujamo liudytojo institutas taikomas tik parengtinio tyrimo metu, kuris atliekamas tik dėl sunkių nusikaltimų⁶ ir kitais įstatyme numatytais atvejais. Tokį tyrimą kontroliuoja tyrimo teisėjas, o atvejais, kai tyrimą kontroliuoja prokuratūros institucija, atstovaujamojo liudytojo institutas nėra taikomas (Juozapavičius, 2020, p. 42). Paminėtina, kad Lietuvoje teisinis reglamentavimas specialaus liudytojo statuso, o Italijos atveju, pagal BPK 51 straipsnį, liudytojo, atsiradimą sieja su prokuroro (it. *Pubblico Ministero*) kompetencija (Italijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, 1988). Paminėtina, jog Italijoje ikiteisminio tyrimo metu teisėjas veikia pasyviai, o ikiteisminiam tyrimui šeiminkauja prokuroras, padedamas kriminalinės policijos (it. *Polizia Giudiziaria*). Taigi šiuo aspektu, Lietuvos ir Italijos teisinės sistemos turi panašumų.

Aptariant specialaus liudytojo teises bei pareigas, paminėtina, kad BPK 82 straipsnio, pavadinimu „Liudijimo ypatumai“ 3 dalyje įtvirtintos „specialiosios“ asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisės, būdingos išskirtinai specialiajam liudytojui, tačiau BPK V skyriaus teisinis reglamentavimas suponuoja tai, kad specialiajam liudytojui taikomos ir BPK 81 straipsnyje įtvirtintos įprasto liudytojo teisės tiek, kiek jų kitaip nereglementuoja BPK 82 straipsnio 3 dalis (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Analizuojant specialaus liudytojo teises ir pareigas, pastebėtina, kad BPK specialiajam liudytojui suteikiamų teisių apimtis yra siauresnė, nei Rekomendacijose. Štai BPK 82 straipsnio 3 dalis įtvirtina specialaus liudytojo teises apklausos metu turėti įgaliotą atstovą, reikalavimo teisę būti pripažintam įtariamuoju. Be kita ko, aptariamasis straipsnis nurodo, kad asmeniui, apklausiam apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, atsakomybė, numatyta BPK 83 straipsnio, pavadinimu „Liudytojo pareigos ir

---

⁶ Prancūzijoje sunkus nusikaltimas – toks, už kurio padarymą numatyta su laisvės atėmimu susijusi bausmė nuo 5 iki 20 metų.

atsakomybės“ 2 bei 4 dalyse nėra taikoma, t. y. tokiam asmeniui netaikomos procesinės prievartos priemonės pagal BPK 163 straipsnį už neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teisimą be svarbios priežasties, taip pat atvejais, kai be teisėto pagrindo vengia ar atsisako duoti parodymus. Taip pat, kaip minėta, tokiam asmeniui netaikoma baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Rekomendacijose nustatyta, jog asmuo privalo būti supažindintas su prokuroro nutarimu jį apklausti specialiuoju liudytoju pasirašytinai, tuo pačiu išaiškinant jam aukščiau minėtas teises, bet pažymėtina, kad kitaip, nei BPK, Rekomendacijų 12.1 punkte tiesiogiai įtvirtinta konstitucinė nuostata, kad draudžiama asmenį versti duoti parodymus prieš save (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Aukščiau išvardytos teisės yra, manoma, specialiosios asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisės, iliustruojančios specialaus liudytojo panašumą į įtariamąjį.

BPK 83 straipsnyje nustatyta kontraversiškai vertinama specialaus liudytojo teisė reikalauti jį pripažinti įtariamuoju, detalizuota Rekomendacijose, nurodant, kad prokurorui toks reikalavimas nėra privalomas. Kaip jau aptarta prieš tai, pritartina dėl tokio reikalavimo neprivalomumo, kadangi galimybė pareikšti įtarimą turi lemti ne asmens procesinė valia, o faktiniai duomenys. Teoriniu lygmeniu diskutuotina dėl teisės reikalauti būti pripažintam įtariamuoju racionalumo ar naudingumo, nes sunkiai suprantama, koks asmuo norėtų tapti įtariamuoju (Juozapavičius, 2020, p. 34), tačiau tokia galimybė visgi įtvirtinta, kadangi įtariamasis asmuo turi daugiau teisių ikiteisminio tyrimo proceso metu, nei specialusis liudytojas, manytina, jog tai galėtų būti vienintelė nauda, tačiau šiame rašto darbo dalyje toliau nagrinėjamos specialaus liudytojo teisės ir pareigos, teisių užtikrinimo problematika, apie tai, šioje rašto darbo dalyje sąmoningai plačiau nepasisakoma. Šios teisės kontekste matoma skirtumų tarp specialaus liudytojo ir atstovaujamojo. Prancūzijos teisinis reguliavimas, t. y. BPK 113-6 straipsnis, suponuoja tai, jog atstovaujamojam liudytojui pateikus prašymą jį pripažinti įtariamuoju, tyrimo teisėjas tokį statusą tokiam asmeniui privalo suteikti (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso..., 2000), o Lietuvoje prokurorui toks prašymas nėra privalomas.

Svarbu aptarti dar vieną specialaus liudytojo teisę – teisę apklausos metu turėti įgaliotą atstovą. Pažymėtina, kad Rekomendacijų 13 punkte įtvirtinta, jog įgaliotajam atstovui leidžiama dalyvauti baudžiamajame procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras BPK 55 straipsnio nustatyta tvarka priima nutarimą dėl atstovo dalyvavimo procese (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Manoma, kad minėta nuostata tarytum reiškia, jog asmens teisė turėti įgaliotą atstovą priklauso nuo ikiteisminio tyrimo

subjektų, nors tokios teisės esmė – gintis nuo baudžiamojo persekiojimo, kuri būtent ir vykdo baudžiamojo proceso subjektai. Svarbu tai, kad įgaliotajam atstovui suteikiamų teisių apimtis yra žymiai siauresnė, nei gynėjui, kadangi pastarasis yra savarankiškas proceso subjektas, turintis jam įstatymu suteiktas teises ir pareigas, o įgaliotasis atstovas veikia tokia teisių apimtimi, kokia suteikta specialiajam liudytojui (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Pažymėtina tai, jog įtariamajam teisę į gynėją garantuoja Konstitucija⁷, tačiau nesuprantama, kodėl faktinis įtariamasis, t. y. specialusis liudytojas konstitucinės garantijos būtent į gynėją neturi, turint omenyje, kad jis yra netiesioginis arba faktinis įtariamasis. Štai Prancūzijoje BPK 113-3 straipsnyje įtvirtintos atstovaujamojo liudytojo teisės turėti advokatą, t. y. gynėją. Atstovaujama liudytojui taip pat suteikta teisė susipažinti su tyrimo medžiaga prieš apklausą. Lietuvoje teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga specialiajam liudytojui tiesiogiai nėra įtvirtinta. Specialusis liudytojas turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga tik tiek, kiek tai susiję su juo pačiu.

Kaip jau minėta, BPK įtvirtina ir tai, jog specialiajam liudytojui negali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė už atsisakymą duoti parodymus arba melagingų parodymų davimą, neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną ar prokurorą, teismą, tačiau pagal Rekomendacijų 26.3 punktą, toks asmuo, kai jis yra šaukiamas atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar teismą ir be pateisinamos priežasties neatvyksta, gali būti atvesdinamas. Taip pat specialiajam liudytojui gali būti taikomos Baudžiamojo proceso įstatymo 163 straipsnyje⁸ numatytos procesinės prievartos priemonės už ikiteisminio tyrimo subjektų nurodymų nevykdymą, trukdymą proceso tiek ikiteisminiame tyrime, tiek teisme metu. Taip pat matome, kad, kaip ir specialusis liudytojas, atstovaujamasis neprivalo prisiekti prieš duodant parodymus, taip pat neatsako už melagingų parodymų davimą (113-7 straipsnis) (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso..., 2000). Pagal Prancūzijos Baudžiamojo proceso kodekso 113-5 straipsnį, atstovaujama liudytojui negali būti skiriama teisminė priežiūra, sulaikymas ir atvesdinimas (Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso..., 2000). Tačiau specialus liudytojas gali būti atvesdinamas, už trukdymą ikiteisminio tyrimo subjektams proceso metu gali būti skiriama bauda arba areštas. Atstovaujamojo liudytojo atveju procesinės prievartos priemonės nėra įtvirtintos. Atstovaujamasis liudytojas taip pat turi teisę reikalauti pakartotinės apklausos atlikimo, teisę prašyti atlikti proceso veiksmus arba juos atsisakyti atlikti (113-8 straipsnis)

---

⁷ Konstitucijos 31 straipsnio 6 dalyje įtvirtinta, kad asmeniui, kuris įtariamasis padaręs nusikaltimą, ir kaltinamajam nuo jų sulaikymo arba pirmosios apklausos momento garantuojama teisė į gynybą, taip pat ir teisė turėti advokatą.

⁸ BPK 163 straipsnyje numatytos procesinės prievartos priemonės – iki trisdešimties minimalių gyvenimo lygių dydžio bauda bei areštas iki vieno mėnesio.

Paminėtina, jog teisė prašyti atlikti proceso veiksmus specialiajam liudytojui nėra suteikta, o teisė apskųsti su jo procesiniu statusu susijusius veiksmus įtvirtinta poįstatyminiame teisės akte – Rekomendacijose (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Italijos BPK 198 straipsnio 2 dalyje nustatyta, jog asmuo, apklausiamas liudytojo statusu, neprivalo duoti parodymų, kurių pagrindu jis galėtų būti pripažintas įtariamuoju. Italijos BPK 63 straipsnyje be kita ko nustatyta, kad, kai asmuo, kuris nėra įtariamasis ar kaltinamas, duoda parodymus, kurie sukelia įtarimą dėl jo galimai padarytos nusikalstamos veikos, jo apklausa yra sustabdoma ir ikiteisminio tyrimo subjektas įspėja asmenį apie tai, jog gali būti pradėtas prieš jį baudžiamasis persekiojimas ir suteikiama teisė į advokatą. Tokiu atveju tolimesniame procese prieš tai duoti parodymai negali būti prieš jį naudojami (Italijos baudžiamojo proceso kodeksas, 1988).

Tai, kad specialusis liudytojas apklausiamas su tikslu galimai jam pareikšti įtarimus patvirtina ir tai, jog specialaus liudytojo statusas panaikinamas atvejais, kada po apklausos nėra pagrindo jam suteikti įtariamojo statusą, kai ikiteisminio tyrimo metu nenustatytas, padaręs nusikalstamą veiką, asmuo, tačiau atlikti visi galimi tyrimo veiksmai bei nėra pagrindų tokį asmenį apklausti bendra tvarka, kaip liudytoją (Rekomendacijų 18 punktas) (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Kaip ir suteikiamas specialaus liudytojo statusas, taip pat ir panaikinamas prokurorui priėmus nutarimą. Taip pat, pagal Rekomendacijų 23 punktą, jei asmens, kuris apklausiamas, sutiekus jam specialaus liudytojo statusą, manymu, dėl proceso trukmės, nuo paskutinės jo apklausos praėjusio laikotarpio arba dėl kitų aplinkybių jo statusas faktiškai pasikeitė, gali pateikti prokurorui prašymą pakeisti jo teisinį statusą į bendra tvarka apklausiamo liudytojo. Tokia nuostata turėtų būti sistemiškai vertinama kartu su poįstatyminės galios akto 5 punktu, kuriame nurodyta, kad ikiteisminio tyrimo institucijos turi užtikrinti, kad „atliekant proceso veiksmus per trumpiausią laiką būtų išsiaiškintas specialiojo liudytojo santykis su tiriama nusikalstama veika“ (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Tai be abejonės susiję ir su baudžiamojo proceso koncentruotumo principu ir tuo, jog ikiteisminis tyrimas turi vykti per kuo trumpesnę laiko tarpą.

Nors BPK nėra išskiriama specialaus liudytojo, kuris yra nepilnamečio, apklausa, tačiau Rekomendacijos tokio asmens apklausą reglamentuoja. Rekomendacijose nustatytas identiškas nepilnamečio specialaus liudytojo apklausos teisinis reguliavimas, kaip ir nustatytas BPK 186 straipsnyje ir būdingas bendrai nepilnamečio liudytojo apklausai (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Be kita ko, svarbu pažymėti tai, kad pagal Rekomendacijų 19 punktą, nepilnamečio specialaus liudytojo apklausoje įgalioto atstovo

dalyvavimas yra pripažintas būtinu, o taip pat joje gali dalyvauti ir įstatyminis atstovas (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008).

Sampratos prasme, atstovaujamas liudytojas turi nemažai panašumų į specialųjį liudytoją, kadangi teisiškai šių subjektų atžvilgiu baudžiamasis persekiojimas nėra pradedamas, tačiau tiek specialus liudytojas, tiek atstovaujamas liudytojas turi garantijas, būdingas įtariamajam. Tai, jog šie asmenys apklausiami visgi apie savo pačių galimai padarytą nusikalstamą veiką, ir yra duomenų, kurie nepakankamai, bet visgi sukelia manymą, jog tokie asmenys prisidėjo prie įstatymų uždraustos veikos padarymo, suponuoja faktinį baudžiamąjį persekiojimą. Teisinis abiejų institutų reglamentavimas Lietuvoje ir Prancūzijoje parodo ir skirtumų – Lietuvoje faktinis persekiojimas specialaus liudytojo atžvilgiu vykdomas dėl visų nusikalstamų veikų, užraustų BK, o Prancūzijoje – tik dėl sunkių nusikaltimų ir kitais įstatyme numatytais atvejais. Paminėtina, jog atstovaujamojo liudytojo teisių diapazonas yra platesnis, nei specialaus liudytojo, turint omenyje teisę turėti gynėją, prašyti atlikti proceso veiksmus ir juos panaikinti, susipažinti su tyrimo medžiaga. Pastebėtina, kad šiek tiek mažiau panašumų į specialųjį liudytoją turi Italijoje įtvirtintas liudytojas, tačiau net ir nesant specialaus instituto, kuriuo apsaugomas draudimas versti duoti prieš save parodymus, taisyklė, draudžianti apklausti asmenį apie aplinkybes, kurių pagrindu asmeniui būtų pareikšti įtarimai, yra įtvirtinta.

2. SPECIALUS LIUDYTOJAS: TARPINIS SUBJEKTAS TARP LIUDYTOJO IR ĮTARIAMOJO

2.1 Kiek specialus liudytojas yra liudytojas?

Vertinant sąvoką „specialus liudytojas“ pažodžiui, gali atrodyti, kad klausimas kiek specialus liudytojas yra liudytojas, turi aiškų atsakymą – specialus liudytojas yra liudytojas, tik su tam tikrais ypatumais. Ir nors specialaus liudytojo institutas yra įtvirtintas BPK V skyriuje „Liudytojai, ekspertai ir specialistai“, pirmame skirsnyje „Liudytojai“, aptarta šio baudžiamojo proceso instituto teisinio reglamentavimo gilesnė analizė, t. y. specialaus liudytojo teisės ir pareigos, instituto paskirtis kategoriškai teigti, jog specialus liudytojas yra liudytojas, manytina, neleidžia.

Kaip minėta, Rekomendacijų 4 punktą eksplicitiškai pabrėžia specialaus liudytojo tarpinę padėtį tarp įprasto liudytojo ir įtariamojo (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Manoma, kad siekiant išsiaiškinti kiek iš tiesų specialusis liudytojas yra liudytojas, svarbu atlikti nagrinėjamo proceso instituto teisių ir atsakomybių skirtumus ir panašumus su liudytojo teisėmis ir pareigomis bei palyginti šių procesinių institutų teisinius statusus.

Štai BPK 78 straipsnyje įtvirtinta, jog liudytojas – šaukiamas asmuo, galintis žinoti reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių, tuo tarpu specialusis liudytojas yra asmuo, kuris apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002) – iš tokio specialaus liudytojo apibrėžimo matome, jog toks asmuo, kaip ir įprastas liudytojas turi žinių apie tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybes. Kaip jau minėta nagrinėjant Aiškinamąjį raštą ir įstatymų leidėjo ketinimus įtvirtinant specialaus liudytojo institutą, jo atsiradimas siejamas su problema, kad savęs nekaltinimo privilegija užkerta kelią asmeniui apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, apklausti kaip liudytoją, tačiau įtariamojo statusas tokiam asmeniui negali būti suteikiamas dėl duomenų apie jo dalyvavimą nusikalstamoje veikoje nepakankamumo, tačiau vis tiek išskyla būtinybė tokį asmenį apklausti. Štai įprastas liudytojas yra asmuo, kuris iš šalies matė tiriamo įvykio aplinkybes arba girdėjo ir todėl gali papasakoti apie tiriamo įvykio aplinkybes, tačiau prie nusikalstamos veikos pats neprisidėjo. Taigi, įprastasis liudytojas ikiteisminio tyrimo subjektų apklausiamas apie kitų asmenų veiksmus. Specialusis liudytojas, kitaip nei įprastas liudytojas, apklausiamas siekiant išsiaiškinti jo paties indėlį į tiriamą nusikalstamą veiką. Sąvokų prasme, tarp liudytojo ir specialaus liudytojo bendra tai, kad šie asmenys galimai turi žinių apie tiriamą įvykį.

Žinoma, analizuojamų baudžiamojo proceso institutų sąvoka suponuoja ir daugiau skirtumų tarp liudytojo ir specialaus liudytojo – tai procesinis suinteresuotumas bylos baigtimi. Kadangi specialusis liudytojas yra asmuo, kuris apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, baudžiamasis procesas su šiuo asmeniu suponuoja ne ką kitą, kaip galimą baudžiamojo proceso įtaką šio asmens teisėms ir pareigoms, tačiau liudytojui taikomas neutralumo reikalavimas, reiškiantis, kad kviečiamas liudyti asmuo įprastai turi būti nešališkas, jam paprastai turi nerūpėti bylos eiga. Be abejo, kaip liudytojais neretai procese dalyvauja, pavyzdžiui, įtariamojo asmens šeimos nariai ar artimi giminiai, tačiau tokiu atveju vertindamas tokių asmenų parodymus, teismas jų patikimumą turi nuodugniau patikrinti. Bet kokių atveju, liudytojo sąvoka suponuoja tai, jog asmuo apklausos metu turi papasakoti viską, kas jam yra žinoma apie nagrinėjamą įvykį (Ažubalytė et. al., 2016, p. 215–216). Tai leidžia daryti patvirtinti išvadą, kad tiek specialusis liudytojas, tiek liudytojas yra reikšmingos tyrimui informacijos šaltiniai, kurių, kartu su visuma kitų reikšmingų duomenų, pagrindu ikiteisminio tyrimo subjektai apspręstų tyrimo eigą ir kryptį, tačiau priešingai, nei specialusis liudytojas, liudytojas nėra suinteresuotas tyrimo baigtimi.

Ryškus skirtumas tarp liudytojo ir specialaus liudytojo yra toks, jog specialaus liudytojo statusas yra laikinas, egzistuojantis tik ikiteisminio tyrimo metu atliekant asmens apklausą ir kitus tyrimo veiksmus, susijusius su jo parodymų patikrinimu, o liudytojo procesinis statusas asmeniui suteikiamas tiek ikiteisminio tyrimo, tiek teismo proceso metu. Reikšminga tai, kad Rekomendacijose nurodoma, jog asmuo, kuriam suteiktas specialaus liudytojo statusas, egzistuojant tam tikroms aplinkybėms, gali pateikti prašymą prokurorui suteikti liudytojo statusą, be to, žinoma, kad pasibaigus ikiteisminiam tyrimui specialusis liudytojas teismo proceso metu figūruoja arba kaip liudytojas, arba kaip kaltinamasis, priklausomai nuo to, ar baudžiamojo proceso subjektai surenka pakankamai duomenų, leidžiančių specialųjį liudytoją apkaltinti. Taigi, tarytum konkrečiai analizuojant minėtą ir jau anksčiau aptartą Rekomendacijų 23 punktą (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos, 2008), manytina, jog takoskyrą tarp specialaus liudytojo ir liudytojo procesinių statusų apsprendžia duomenų, kad apklausiamas asmuo gali būti prisidėjęs prie nusikalstamos veikos padarymo, visuma. Tai, kas aptarta, be kita ko, suponuoja, tai, kad vargu, ar specialųjį liudytoją galima vadinti baudžiamojo proceso subjektu, priešingai, nei liudytoją, dėl specialaus liudytojo statuso trumpalaikiškumo, egzistavimo tik konkrečioms ikiteisminio tyrimo veiksmams atlikti, o teismo baudžiamosios bylos nagrinėjimo metu toks asmuo išvis neegzistuoja.

Štai BPK 81 bei 83 straipsniai įtvirtina liudytojo teises bei pareigas. Analizuojant BPK sistemiškai, 82 straipsnyje nurodyti liudijimo ypatumai arba kitaip, liudijimo imunitetai reiškia, kad BPK 81 bei 83 straipsniai yra bendrosios teisės ir pareigos, nustatytos liudytojams, kartu taikomos ir specialiajam liudytojui, o BPK 82 straipsnio 3 dalis įtvirtina išimtis iš šių taisyklių. Taigi, manoma, jog specialusis liudytojas turi visas teises, įtvirtintas BPK 81 straipsnyje, kurias turi liudytojas.

Kaip skirtumą tarp asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, svarbu išskirti ir šių procesinių institutų valių duoti parodymus. Štai, liudytojas neturi teisės atsisakyti duoti parodymų ir pagal BPK 81 straipsnio 1 dalį, šaukiamas pas ikiteisminio tyrimo subjektą, privalo atvykti (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Be kita ko, pagal BPK 182 straipsnį, liudytojui jo teisinis statusas suteikiamas įteikus šaukimą atvykti į apklausą arba pranešus apie apklausą telefonu (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002) arba pačiam pranešus ikiteisminio tyrimo subjektams apie matytą ar girdėtą įvykį. Be to, prieš pirmąją apklausą liudytojas yra įspėjamas dėl atsakomybės už vengimą ar atsisakymą be teisėto pagrindo duoti parodymus (83 straipsnio 2 dalis) bei dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą apklausos metu (83 straipsnio 4 dalis). Taigi, akivaizdžiai matome, kad liudytojas yra verčiamas apklausos metu duoti parodymus, tokią jo pareigą įtvirtina BPK. Skirtingai, nei liudytojo atveju, specialusis liudytojas gali būti apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką tik esant jo paties rašytiniam sutikimui (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Pažymėtina, jog asmuo, duodantis parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką neatsako pagal BPK už melagingų parodymų davimą ar atsisakymą duoti parodymus (82 straipsnio 3 dalis), taigi toks skirtumas tarp liudytojo ir specialaus liudytojo leidžia kvestionuoti ar pastarąjį tikrai galima laikyti liudytoju. Be kita ko, procesinį statusą specialusis liudytojas įgyja prokuroro nutarimu apklausti jį, kaip liudytoją, taikant BPK 82 straipsnio 3 dalies ypatumus (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Be abejonės, galima išvelgti nemažai skirtumų tarp analizuojamų institutų jų teisinio statuso bei valios dalyvauti šiuo statusu baudžiamajame procese, aspektu.

Svarbu pažymėti dar vieną skirtumą tarp liudytojo ir specialaus liudytojo – tai anonimiškumo taikymas. Suprantama, jog liudytojas yra asmuo, kuris duoda parodymus apie kitų asmenų galimai padarytą nusikalstamą veiką, todėl gali kilti pavojus jo sveikatai, gyvybei ir kt., todėl priemonės, saugančios liudytojus nuo nusikalstamo poveikio priklausomai nuo konkrečių aplinkybių, gali būti būtinos, tačiau paminėtina, jog specialiajam liudytojui tokia teisė nėra suteikiama, manytina, jog dėl to, kad specialusis liudytojas duoda parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką.

Pastebėtina, jog vertinant teisinį reglamentavimą, kyla neaiškumas dėl specialaus liudytojo teisės į atstovą. Kaip minėta, specialus liudytojas turi teisę į įgaliotą atstovą, o liudytojas – į atstovą. BPK tekstas kelia neaiškumų, ar specialusis liudytojas turi teisę turėti tik įgaliotą atstovą pagal BPK 82 straipsnio 3 dalį, nes tai reikštų, kad įprastas liudytojas turi platesnę teisę, t. y. teisę turėti įstatyminių bei įgaliotąjį atstovą, tačiau nesuprantama tokio teisinio reglamentavimo priežastis, juk liudytojas yra neutralus, o specialaus liudytojo parodymų pagrindu gali būti jam įteiktas pranešimas apie įtarimą, todėl manytina, jog toks asmuo turėtų turėti platesnę teisę būti atstovaujamas. Pabrėžtina, jog pagal Rekomendacijų 19 punktą, teisė apklausos metu turėti įgaliotąjį ir įstatyminių atstovus yra suteikiama tik nepilnamečiui specialiajam liudytojui. Visgi nėra suprantama, kodėl platesnės teisės į atstovą neturi pilnametis asmuo, apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Tačiau laikantis nuostatos, jog specialus liudytojas turi teises, kurias turi įprastas liudytojas, jam taip pat turėtų priklausyti teisė į įstatyminių bei įgaliotą atstovus, tačiau tuomet BPK 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta teisė į įgaliotą atstovą būtų laikytina pertekliniu teisiniu reglamentavimu (Juozapavičius, 2020, p. 34). Visgi manytina, kad įstatymų leidėjas, specialiajam liudytojui suteikdamas teisę į įgaliotą atstovą, t. y. siauresnę teisę, turėjo omenyje, kad tik tokia teisė jam ir priklauso, nes siauresnė teisė į atstovą įtvirtinta BPK 82 straipsnyje, skirtame išskirtinai specialaus liudytojo institutui reguliuoti. Be kita ko, specialusis liudytojas papildomai turi teises, įtvirtintas BPK 82 straipsnio 3 dalyje, taip pat jam taikomos ir pareigos, nurodytos BPK 83 straipsnyje, išskyrus tas, nuo kurių atleidžiamas BPK 82 straipsnio 3 dalyje. Taigi, teisinis reglamentavimas aiškiai parodo įstatymų leidėjo nuomonę, kad specialusis liudytojas yra liudytojas, tik jam taikomos tam tikros išimtys iš įprastam liudytojui nustatytų teisių ir pareigų, tačiau analizuojant šių institutų teises garantijas ir pareigas, kyla abejonių dėl tokio įstatymų leidėjo vertinimo.

Paminėtina, jog Lietuvos Aukščiausias Teismas yra pateikęs išaiškinimą, kad „Liudijimo imunitetą pagrindžia: 1) galimybė tapti įtariamuoju arba tam tikri santykiai su įtariamuoju (kaltinamuoju); 2) profesija ar procesinis statusas“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 10 d. nutartis...), todėl teisės reikalauti būti pripažintam įtariamuoju, turėti įgaliotą atstovą, teisė tylėti ir neatvykti į apklausą yra susijusios su teise asmeniui nekaltinti pačiam savęs arba su galimybe nenukreipti proceso prieš tą asmenį.

Nors manytina, kad įstatymų leidėjas specialųjį liudytoją laiko liudytoju, tačiau prieš tai aptarta teismų praktika ir specialiajam liudytojui suteikiamos garantijos suponuoja, kad specialus liudytojas yra liudytojas tik tiek, kiek asmuo, duodantis parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką naudojami bendrosiomis teisėmis ir pareigomis,

nustatytomis BPK V skyriuje, bet iš esmės specialus liudytojas neatitinka įprasto liudytojo sampratos dar ir dėl suinteresuotumo ikiteisminio tyrimo baigtimi.

2.2 Kiek specialus liudytojas yra įtariamasis?

Nors specialaus liudytojo institutas yra įtvirtintas BPK V skyriuje, kuriame reglamentuojamas liudytojo procesinis statusas, tačiau, kaip minėta praeitame poskyryje, specialus liudytojas neatitinka įprasto liudytojo sampratos, bet teisinio reglamentavimo turinys suponuoja, kad specialusis liudytojas turi neabejotinų panašumų į įtariamąjį, todėl mokslinių diskusijų kontekste laikytinas faktiniu įtariamuoju (Juozapavičius, 2020, p. 26–48); (Kuconis, 2023, p. 9). Šiame rašto darbe tokiai mokslininkų pozicijai pritariama.

Štai Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nors ir nedetalizuodamas, kokiais aspektais, tačiau vienoje nutarčių pažymėjo, jog „liudytojo, apklausto taikant liudijimo ypatumus, statusas keliais svarbiais aspektais yra artimas įtariamojo statusui“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 14 d. nutartis Nr. 2K-8-699/2019). Plėtojant tokią Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išvadą, pažymėtina, kad pagal BPK 21 straipsnį, įtariamasis – asmuo, sulaikytas įtariant padarius nusikalstamą veiką arba apklausiamas apie nusikalstamą veiką, kurią jis galimai padarė. Įtariamajam taip pat įteikiamas BPK 187 straipsnyje įtvirtintas pranešimas apie įtarimą (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Pastebėtina, jog specialaus liudytojo sąvoka taip pat labai panaši, o skiriasi tuo, kad pastarajam nėra surašomas pranešimas apie įtarimą bei jis negali būti sulaikytas, tačiau taip pat, kaip ir įtariamasis, specialusis liudytojas yra apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką.

Manytina, kad specialųjį liudytoją ir įtariamąjį iš esmės skiria įtarimo *in personam* (liet. Prieš konkretų asmenį) stiprumas, kuris yra laipsniuojamas. A. Juozapavičius, analizuodamas specialaus liudytojo institutą, pažymėjo, jog įtarimas gali būti laipsniuojamas į pradinį, paprastą ir pakankamą (Juozapavičius, 2020, p. 33). Štai pradinis įtarimas reiškia menkiausią tikimybę įtarti asmenį nusikalstamos veikos padarymu, kai daugiui abejojama, nei įsitikinama, jog asmuo padarė BK uždraustą nusikalstamą veiką ir tokiais atvejais asmuo neturėtų būti laikomas įtariamuoju. Štai, paprastasis įtarimas formuojasi tik duomenų pagrindu ir sukelia vienodą tikimybę, jog asmuo galėjo/ negalėjo padaryti tiriamos nusikalstamos veikos. Manytina, jog bent jau paprastąjį įtarimą turintis asmuo gali būti pripažįstamas įtariamuoju. „Taigi asmuo, turintis įtarimą *in personam*, kurio stiprumo nepakanka – nepakanka duomenų – jį laikyti įtariamuoju, yra ne kas kitas kaip asmuo, turintis pradinį įtarimą *in personam*“ (Juozapavičius, 2020, p. 33). Na, o įtariamasis

yra pakankamo įtarimo lygmens, o tai reiškia, kad surinkta pakankamai duomenų, kurie leistų pagrįstai įtarti asmenį padarius nusikalstamą veiką, taigi iš esmės darytina išvada, jog pagrindinis skirtumas tarp specialaus liudytojo ir įtariamojo yra duomenų pakankamumas įtarti nusikalstamos veikos padarymu, tačiau abiem atvejais duomenų apie galimą asmens vienokį ar kitokį prisidėjimą prie nusikalstamos veikos. Tokią išvadą patvirtina ir EŽTT vertinimas byloje Kryževičius prieš Lietuvą, nes pabrėžė specialiojo liudytojo instituto panašumą į įtariamojo, nurodant bent kažkokio įtarimo buvimą bei argumentuodamas pažymėjo, jog byloje pareiškėjo sutuoktinei specialiojo liudytojo statuso suteikimas ikiteisminiame tyrime leidžia padaryti išvadą, kad valstybės institucijos turėjo bent kažkokį pagrindą įtarti, kad ji dalyvavo nusikalstamoje veikoje ir negalėjo būti apklausama kaip įprasta liudytoja (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas), taigi, specialųjį liudytoją išties galima laikyti faktiniu įtariamoju.

Kaip minėta, įtariamojo statuso teisinis pagrindas arba procesinį statusą nustatantis dokumentas – pranešimas apie įtarimą (Bučiūnas, 2017, p. 417–418), kuriame nurodomas įtarimo faktinis pagrindas, t. y. aplinkybės, kurių pagrindu asmeniui suteikiamas įtariamojo statusas. Specialiajam liudytojui pranešimas apie įtarimą nėra įteikiamas, jo procesinį statusą nustatantis dokumentas – prokuroro nutarimas, kuriuo asmuo apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (Bučiūnas, 2017, p. 465–418). Taip pat, kaip ir įtariamojo atveju, specialiajam liudytojui įteikiamame nutarime nurodomas faktinis pagrindas, t. y. nurodomos faktinės aplinkybės, kuriomis specialusis liudytojas galimai padarė nusikalstamą veiką, tačiau kartu nurodoma, kad nėra surinkta pakankamai duomenų, leidžiančių asmeniui suteikti įtariamojo statusą. Taigi, abiejuose minėtuose dokumentuose nurodomos faktinės aplinkybės, kurioms esant manoma, jog jie galėjo padaryti nusikalstamą veiką, tačiau skiriasi specialaus liudytojo ir įtariamojo įtarimo lygis.

Pastebėtina, jog aptariant specialaus liudytojo bei įtariamojo panašumus, itin svarbu pažymėti ir tai, jog abiem institutams taikoma savęs nekaltinimo privilegija ir iš jos išplaukiančios teisės – teisė tylėti, kuri taikoma ir specialaus liudytojo ar įtariamojo šeimos nariams ar artimiems giminaičiams bei atsakomybės už melagingų parodymų davimą nebuvimas, o tai reiškia, kad išties faktiškai baudžiamasis persekiojimas prieš asmenį, kuris apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, atliekamas. Dėl minėtos priežasties specialaus liudytojo suinteresuotumas, taip pat kaip ir įtariamojo, tyrimo baigtimi, akivaizdus. Štai, pagal BPK 23 straipsnį, ikiteisminio tyrimo metu nesurinkus pakankamai duomenų, leidžiančių įtariamąjį apkaltinti teisme, ikiteisminis tyrimas nutraukiamas įtariamojo atžvilgiu arba esant priešingoms aplinkybėms, ikiteisminio tyrimo medžiaga keliauja į teismą kartu su kaltinamuoju aktu ir įtariamasis

teisminio nagrinėjimo metu tampa kaltinamuoju (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), o specialaus liudytojo atveju, šis, priklausomai nuo jo duotų parodymų, gali tapti įprastu liudytoju arba įtariamuoju pagal Rekomendacijų 15 ir 16 punktus (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008), o teisme liudytoju arba kaltinamuoju.

Vertinant dar šioje rašto darbo dalyje neapartas kitas specialaus liudytojo ir įtariamojo teises bei pareigas, paminėtina, jog specialusis liudytojas turi teisę prašyti jį pripažinti įtariamuoju (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008), o tai tik dar labiau sustiprina šio instituto panašumą į įtariamojo ir parodo nedidelę takoskyrą tarp šių abiejų institutų. Be abejo, toks specialaus liudytojo prašymas prokurorui nėra privalomas dėl suprantamos priežasties – asmens statusą turi nulemti faktiniai duomenys, o ne asmens valia. Be kita ko, aptartina ir specialaus liudytojo teisė į įgaliotą atstovą (82 straipsnio 3 dalis) bei įtariamojo teisė turėti gynėją (21 straipsnio 4 dalis) (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Specialaus liudytojui suteikta teisė turėti kvalifikuotą teisininką iš tiesų byloja, kad jo teisinis statusas yra netoli įtariamojo. Tačiau nesuprantama, kodėl įstatymų leidėjas nusprendė specialiajam liudytojui nesuteikti teisės turėti gynėją, jei specialus liudytojas yra faktinis įtariamasis. Pastebėtina, kad įtariamasis teisės į gynėją požiūriu, yra daug palankesnėje padėtyje, nes teisė turėti gynėją suteikia didesnių galimybių atstovauti savo ginamojo teisėms ir teisėtiems interesams, nes gynėjas yra savarankiškas procesinis subjektas, o įgaliotas atstovas turi tiek pat teisių ir pareigų, kaip ir atstovaujамasis (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Manytina, jog įstatymų leidėjas specialųjį liudytoją laiko liudytoju, todėl būtinybės suteikti teisę į gynėją nematė. Tačiau šiuo atveju svarbu atsižvelgti į tai, kad iš esmės specialusis liudytojas nuo įtariamojo skiriasi tik įtarimo lygmeniu, subjektyviu ikiteisminio tyrimo institucijų vertinimu dėl duomenų pakankamumo ir valia vykdyti baudžiamąjį persekiojimą prieš konkretų asmenį. Manoma, kad šiuo aspektu siekiant sustiprinti Konstitucijos 31 straipsnyje įtvirtintą garantiją, specialiajam liudytojui nepagrįstai nėra suteikta teisė į gynėją.

Tai, jog įtariamasis yra palankesnėje padėtyje turimų teisių kontekste, lyginant su specialiuoju liudytoju, parodo ir tai, kad įtariamajam suteiktos tokios teisės, kaip pateikti prašymus, reikšti nušalinimus, apskūsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, gauti informaciją, susijusią su jo teisine padėtimi – šių teisių specialusis liudytojas neturi.

Taigi, galima daryti išvadą, jog specialusis liudytojas savo teisių ir pareigų kontekste yra panašus į įtariamąjį ir pagrįstai laikytinas faktiniu įtariamuoju, nes baudžiamasis persekiojimas faktiškai prieš specialųjį liudytoją yra pradėtas. Specialusis liudytojas savo statusu nuo įtariamojo iš esmės skiriasi tik įtarimo lygmeniu, todėl manytina, kad

specialiajam liudytojui nepagrįstai nėra suteiktos įtariamojo teisės turėti gynėją, teisė apskųsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus ir teikti prašymus.

3. SPECIALAUS LIUDYTOJO TEISIŲ UŽTIKRINIMO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

3.1 Teisė neatvykti į apklausą bei vengti arba atsisakyti duoti parodymus

Pažymėtina, kad BPK 45 straipsnyje įtvirtinta, kad teisėjas, prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo išaiškinti proceso dalyviams jiems įstatymu suteiktas teises bei privalo užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). BK 235 straipsnio 4 dalyje pabrėžiama proceso dalyvių supažindinimo su teisėmis svarba, nurodant, kad nukentėjęs asmuo ar liudytojas neatsako už melagingų parodymų davimą, jeigu pagal įstatymus turėjo teisę atsisakyti duoti parodymus, tačiau prieš apklausą nebuvo su minėta teise supažindintas (Baudžiamasis kodeksas, 2000). Prieš tai įvardytos BPK ir BK nuostatos manoma, kad reiškia proceso dalyvių teisės žinoti savo teises ir pareigas procese buvimą ikiteisminio tyrimo subjektų valioje. Žinoma, reikalavimas supažindinti proceso dalyvį su jo turimomis teisėmis ir pareigomis bei galimybės jomis pasinaudoti sudarymas įtvirtintas įstatymo lygmenyje, tačiau praktinis BPK 45 straipsnio reikalavimo įgyvendinimas yra problemiškas, ypač specialaus liudytojo instituto teisių užtikrinimo prasme.

Specialaus liudytojo teisė vengti ar atsisakyti duoti parodymus, kitaip tariant, teisė tylėti, eksplicitiškai nei BPK, nei Rekomendacijose nėra įtvirtinta, tačiau „išplaukia“ iš BPK 82 straipsnio 3 dalies nuostatos, draudžiančios specialiajam liudytojui taikyti baudžiamąją atsakomybę už be svarbios priežasties neatvykimą pas ikiteisminio tyrimo subjektą arba be teisėto pagrindo atsisakymą ar vengimą duoti parodymus (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Aptariama teisė yra glaudžiai susijusi su draudimo versti duoti prieš save parodymus konstitucine garantija, kuri nors tiesiogiai taip pat BPK nėra įtvirtinta, tačiau nustatyta Rekomendacijų 12.1 punkte, nurodant, jog specialusis liudytojas su tokiu draudimu turi būti supažindinamas, be kita ko, garantuojama Konstitucijos. Manytina, jog savęs nekaltinimo privilegija yra priežastis, dėl kurios šioje rašto darbo dalyje analizuojama specialaus liudytojo teisė atsirado.

Kaip jau minėta aptariant Aiškinamąjį raštą, nors teisė vengti ar atsisakyti duoti parodymus specialus liudytojas turi, tačiau įstatymų leidėjas, aiškindamas specialaus liudytojo įtvirtinimo Lietuvos baudžiamajame procese būtinybę, nurodė, kad sutikimas duoti parodymus specialaus liudytojo statusu siejamas su apklausiamojo asmens valia bendradarbiauti su ikiteisminio tyrimo institucijomis, siekiant išaiškinti tokio asmens galimai padarytą nusikalstamą veiką (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos

baudžiamojo proceso kodekso..., 2007), tačiau tokia įstatymų leidėjo pozicija, manoma, suponuoja ne ką kitą, kaip spaudimą duoti parodymus, nes sukuria įspūdį, kad jei asmuo geranoriškai duos parodymus, bus vertinamas teigiamai, tačiau jei atsisakys parodymus duoti, tarytum turėtų suprasti, jog sulauks neigiamų pasekmių. Be abejo, formaliai negalima teigti, jog savaimė tiesiogiai toks įstatymų leidėjo paaiškinamas pažeidžia teisę atsisakyti duoti parodymus, tačiau atsižvelgiant į teisės aktų leidėjo ketinimus ir į tai, kad valstybės institucijos įstatymą taiko atsižvelgdamos į teisės aktų leidėjo valią, minėtas BPK aiškinimas išties gali reikšti praktinio teisės vengti ar atsisakyti duoti parodymus užtikrinimo problematiką.

Tai, jog teisės vengti arba atsisakyti duoti parodymus praktinis įgyvendinimas yra problemiškas, parodo ir tai, jog iš esmės specialusis liudytojas ne tik gali nesutikti būti apklausiamas specialaus liudytojo statusu, bet net ir davęs sutikimą, turi teisę neatvykti pas ikiteisminio tyrimo subjektą bei neduoti parodymų. Tokios pozicijos laikomasi ir teismų praktikoje. Štai viename nuosprendžių Panevėžio apygardos teismas buvo pasisakęs, jog „asmens sutikimas dėl BPK 80 straipsnio 1 punkte nurodytos apklausos išreiškia jo procesinę valią dėl bendradarbiavimo su tyrimo institucijomis tiriant nusikalstamą veiką, kurios padaryme jis galimai dalyvavo, tačiau nepanaikina BPK 80 straipsnio 1 punkte numatytos aplinkybės, draudžiančios kaip liudytoją apklausti asmenį, galintį duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką“ (Panevėžio apygardos teismo 2011 m. gruodžio 14 d. nuosprendis). Tačiau manytina, jog iš esmės teisę neatvykti pas ikiteisminio tyrimo subjektą, arba neduoti parodymų, galima laikyti tik formalia. Praktinį jos įgyvendinimo realumą leidžia kvestionuoti tai, kad Rekomendacijų 26.3 punkte įtvirtinta, jog toks asmuo gali būti atvedintas BPK 142 straipsnyje nustatyta tvarka (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008), o tai reiškia, kad už neatvykimą į apklausą vis tik specialiajam liudytojui gali būti taikomos procesinės prievartos priemonės. Nesuprantama tuomet kodėl galimybė neatvykti į apklausą išvis yra numatyta. Manoma, jog tokia Rekomendacijų nuostata iš tiesų leidžia abejoti galimybėmis realiai pasinaudoti teise neatvykti be svarbios priežasties pas ikiteisminio tyrimo subjektą arba be teisėto pagrindo atsisakyti ar vengti duoti parodymus bei sudaro galimybę ikiteisminio tyrimo subjektams piktnaudžiauti savo teisėmis, siekiant išgauti parodymus, kurių pagrindų specialiajam liudytojui galimai būtų įteiktas pranešimas apie įtarimą. Paminėtina, kad šis asmens teisės atsisakyti duoti parodymus probleminio įgyvendinimo aspektas matomas ne tik praktikoje, tačiau ir pačiame teisiniame reglamentavime.

Štai svarbus aspektas analizuojant teisės vengti arba atsisakyti duoti parodymus praktinio įgyvendinimo problematiką yra toks, jog kaip minėta, eksplicitiškai tokia teisė

nei BPK, nei Rekomendacijose nėra įtvirtinta, taigi specialusis liudytojas su ja tiesiogiai nėra supažindinamas. Manytina, jog asmuo, kuris nėra teisininkas, gali nesuprasti tokią teisę turįs. Tai, kad specialiajam liudytojui baudžiamoji atsakomybė už vengimą ar atsisakymą duoti parodymus nėra taikoma, savaime nepaaiškina, jog kitokio pobūdžio teisinė atsakomybė negalėtų būti taikoma. Be kita ko, BPK aptariama teisės norma neleidžia suprasti, jog specialus liudytojas turi teisę apklausos metu duoti parodymus tik tam tikrais, ne visais ikiteisminio tyrimo subjekto užduodamais klausimais. Tokią teisę įtvirtina teismų praktika (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 27 d. nutartis). Nors žinoma, Rekomendacijų 13.1 punkte nurodoma, kad prieš apklausą specialiajam liudytojui išaiškinama, kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save (Juozapavičius, 2020, p. 35), tačiau vis tik manytina, kad siekiant sustiprinti asmens, nuo kurio parodymų gali priklausyti tolimesnis jo teisinis statusas, teisės, teisė tylėti turi būti įtvirtinta eksplicitiškai, jog asmuo, apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, aiškiai ir ne dviprasmiškai žinotų, jog turi teisę atsisakyti duoti parodymus ar juos duoti tik pasirinktų klausimų atveju be jokių neigiamų pasekmių. Galiojant dabartiniam teisiniam reglamentavimui, asmens suvokimas apie jo turimas teises ir pasekmes, atsisakant atlikti tam tikrus veiksmus bei jo elgesio varianto pasirinkimas iš esmės priklauso nuo ikiteisminio tyrimo subjekto, kuris jį supažindina su turimomis teisėmis ir pareigomis, valios ir geranoriškumo, tačiau apklausiantysis iš esmės baudžiamajame procese turi kitokį teisinį suinteresuotumą tyrimo baigtimi, nei apklausiamasis, todėl manytina, jog tai ydinga praktika. Dėl minėtų priežasčių, tiesioginis teisės tylėti įtvirtinimas baudžiamajame procese suteiktų daugiau skaidrumo ir užkirstų kelią ikiteisminio tyrimo subjektui elgtis jam naudingesniu būdu, nes tuo pačiu užtikrintų didesnę apklausiamojo asmens teisių apsaugą ir aiškumą pačiam apklausiamajam.

Deja, bet praktikoje vis dar pasitaiko pavienių atvejų, kada ikiteisminio tyrimo subjektai išvis nesupažindina specialiųjų liudytojų su BPK garantuojama teise neduoti parodymų. Štai vienoje baudžiamųjų bylų, specialusis liudytojas, kuris pirmosios instancijos teismo buvo nuteistas, su BK 235 str. 4 d. numatyta teise atsisakyti duoti parodymus nebuvo supažindintas, tačiau policijos pareigūnų grasinimais jis kaip tik buvo verčiamas duoti parodymus prieš save, kurių pagrindu ir buvo nuteistas, tačiau apeliacinės instancijos teismo išteisintas nepadarius nusikalstamos veikos. Teismas konstatavo, kad apeliantas apklausos metu buvo verčiamas duoti parodymus prieš save (egzistavo BPK 80 straipsnio 1 punkte įtvirtintas pagrindas, draudžiantis apeliantą apklausti kaip liudytoją) (Panevėžio apygardos teismo 2011 m. gruodžio 14 d. nuosprendis).

Analizuojant specialaus liudytojo šeimos narių ir artimų giminaičių teisę neduoti parodymų, pažymėtina, jog liudytojams tokia teisė BPK redakcija, galiojusia iki 2020 m. rugpjūčio 31 d., buvo suteikta BPK 82 straipsnio 2 dalimi tik, kai jie apklausiami apie įtariamą arba kaltinamą veiksmus, todėl šiuo atveju problemų praktikoje kildavo, kai buvo apklausiami specialaus liudytojo šeimos nariai ir artimieji giminaičiai. Su šia nuostata susijusi problematika buvo plačiai analizuojama EŽTT byloje Kryževičius prieš Lietuvą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas). Šioje byloje pareiškėjas nacionalinių institucijų buvo priverstas duoti parodymus prieš savo sutuoktinę, kuriai buvo suteiktas specialiosios liudytojos statusas, todėl išnaudojęs visas nacionalines pažeistų teisių gynybos priemones, pareiškėjas kreipėsi į teismą dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio bei kitų straipsnių, kurie teismo buvo nepriimti, pažeidimo. Minėtasis teismas, pripažino konvencijos 8 straipsnio pažeidimą, argumentuodamas, kad specialaus liudytojo teisiniame reglamentavime „nepateikta jokių argumentų, kodėl, nepaisant panašumų tarp specialiojo liudytojo ir įtariamąjo statusų, ši privilegija turėtų būti teikiama tik įtariamųjų šeimos nariams ir artimiesiems giminaičiams“ (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas). Teismas taip pat referuodamas į specialaus liudytojo ir įtariamąjo panašumus, padarė išvadą, kad „neįžvelgia jokių svarbių ir pakankamai pagrįstų priežasčių, kodėl pareiškėjui buvo atsisakyta suteikti liudijimo privilegiją baudžiamajame procese, kuriame jo sutuoktinei buvo suteiktas specialiojo liudytojo statusas, nors ši privilegija buvo suteikta įtariamųjų šeimos nariams ir artimiesiems giminaičiams“ (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2018 m. gruodžio 11 d. sprendimas). Atsižvelgiant į šią problematiką, kurią gvildeno EŽTT, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas bandė taisyti esamą padėtį, kuri stipriai pažeidė teisę neduoti parodymų. Vienoje nutarčių kasacinis teismas yra pažymėjęs, jog „jeigu asmuo baudžiamajame procese turi būti apklausiamas apie savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius, jam turi būti išaiškinta teisė neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus, nepaisant to, ar tokia pareiga nurodyta BPK straipsnyje <...> ar nenurodyta“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis). Toks teismo išaiškinimas reiškia iki tol egzistavusios teismų praktikos krypties kaitą. Tuo pačiu pažymėtina, jog BPK 82 straipsnio 2 dalis 2020 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusia redakcija buvo pakeista, nurodant, jog „Asmuo gali neduoti parodymų arba neatsakyti į kai kuriuos pateiktus klausimus prieš savo šeimos narius ar artimuosius giminaičius“ (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Taigi, darytina išvada, kad iš tiesų teisės vengti arba atsisakyti duoti parodymus užtikrinimas ties teoriniame, tiek praktiniame lygmenyje yra problemiškas. Ydinga

praktika laikytina tai, ar specialusis liudytojas supras, kokias teises jis turi, taip pat jų turinį, priklauso nuo ikiteisminio tyrimo subjekto, kuris privalo apklausiamąjį su jomis supažindinti.

3.2 Teisė į įgaliotą atstovą

Teisė turėti įgaliotą atstovą yra viena specialaus liudytojo teisių, kurios turėtų užtikrinti Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalies apsaugą. Pastebėtina, jog šiame rašto darbe jau buvo užsiminta apie tai, kad specialaus liudytojo teisė į įgaliotą atstovą visgi yra kritikuotina.

Be specialaus liudytojo, teisė turėti įgaliotą atstovą suteikiama nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui bei civiliniam atsakovui, užstato davėjui, asmeniui, kurio nuosavybės teisės laikinai apribotos arba tam, kurio turtas konfiskuotas (Jurka et. al., 2009, p. 89). Paminėtina, kad specialaus liudytojo teisinis statusas nuo paminėtų kitų asmenų, kuriems suteikiama teisė į įgaliotą atstovą, skiriasi tuo, kad specialusis liudytojas yra faktinis įtariamasis, kuris apklausos metu duoda parodymus apie jį galimai kaltinančias aplinkybes, o tai reiškia, jog jo parodymų pagrindu, gali būti pripažintas įtariamoju.

Teisės mokslininkų diskusijų lygmenyje laikytina, kad teisė į įgaliotą atstovą yra tam tikras suvaržymas specialiajam liudytojui gintis, kadangi, kaip jau minėta, liudytojas turi teisę į atstovą, t. y. teisę tiek į įstatyminį, tiek į įgaliotąjį, o specialiajam liudytojui tėra suteikta teisė turėti įgaliotąjį atstovą (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), taigi – teisė į teisinę pagalbą yra susiaurinta.

Specialiajam liudytojui suteikta teisė turėti įgaliotą atstovą reiškia, jog apklausiamasis gali pasitelkti teisinę pagalbą, t. y. asmenį, kuris atstovautų jo interesus baudžiamajame procese. Įgaliotieji atstovai fiziniam asmeniui gali būti advokatas, advokato padėjėjas ar kitą aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, jei ikiteisminio tyrimo subjektas sutinka (BPK 55 straipsnio 2 dalis), tačiau atstovaujantysis šiuo atveju gali pasinaudoti tik atstovaujamojo teisėmis (56 straipsnio 1 dalis) (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Būtent tuo teisė į įgaliotą atstovą ir teisė į gynėją skiriasi. Įgaliotasis atstovas nėra atskiras procesinis subjektas, turintis savarankišką teisinį subjektiškumą, atskiras teises ir pareigas, priešingai nei gynėjas. Būtent tuo požiūriu teisė į įgaliotą atstovą, kaip minėta, yra daug siauresnė, nei teisė į gynėją. Teisės mokslininkų kritikuotina tai, jog specialiajam liudytojui suteikta būtent teisė į įgaliotą atstovą, o ne teisė į gynėją tuo požiūriu, kad specialusis liudytojas yra faktinis įtariamasis, jo statusas yra itin artimas įtariamojo procesiniam statusui tuo, kad specialusis liudytojas apklausiamas apie jam galimai nenaudingas faktines aplinkybes. Dėl minėtos priežasties laikomasi nuostatos, kad

specialiajam liudytojui turėtų būti suteiktas platesnis teisių gintis „paketas“, t. y. turėtų būti suteikta teisė į gynėją.

Viena didžiausių problemų, susijusių su specialaus liudytojo teise į teisinę pagalbą, manytina, slypi Rekomendacijų 13 punkte, kuriame nurodyta, jog įgaliotajam atstovui leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo subjektas priima nutarimą dėl atstovo dalyvavimo procese ir su juo supažindina specialųjį liudytoją ir jo įgaliotą atstovą (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Paminėtina, jog analogiška nuostata yra įtvirtinta ir BPK 55 straipsnio 3 dalyje (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Ši BPK 55 straipsnio 3 dalies bei Rekomendacijų 13 punkto nuostata manoma reiškia, jog įgalioto atstovo dalyvavimo momentas priklauso nuo ikiteisminio tyrimo subjekto valios, o tai yra kritikuotina, nes pastarajam suteikia galimybę piktnaudžiauti savo įgaliojimais, pavyzdžiui, vilkinti nutarimo, kuriuo paskiriamas įgalioto atstovo dalyvavimas procese, priėmimą. Tačiau atsižvelgiant į jau analizuotą Aiškinamąjį raštą ir jame įstatymų leidėjo išreikštą poziciją, kad specialaus liudytojo institutas Lietuvoje įtvirtintas siekiant užtikrinti baudžiamojo proceso subjektų interesus, aptariamas teisinis reguliavimas nėra netikėtas. Pažymėtina, kad įtariamam teisė į gynėją suteikiama nuo sulaikymo arba pirmosios apklausos momento (50 straipsnis) (Baudžiamasis kodeksas, 2000), todėl turint omenyje tai, kad specialusis liudytojas yra faktinis įtariamasis, manytina, kad momentas, nuo kurio jam suteikiama teisė į teisinę pagalbą, turėtų būti toks, kaip įtariamajam – nuo pirmosios apklausos momento.

Kaip jau minėta, specialaus liudytojo parodymai gali būti pagrindas jam įteikti pranešimą apie įtarimą. Pabrėžtina ir tai, jog minėta Rekomendacijų nuostata, kad įgaliotas atstovas procese dalyvauja, kai ikiteisminio tyrimo subjektas priima nutarimą, dėl jo dalyvavimo, suteikia galimybę ikiteisminio tyrimo subjektams piktnaudžiauti turima teise. Normoje minimas žodis „kai“ sukelia daug neaiškumų, pavyzdžiui, jei specialusis liudytojas pateikia reikalavimą turėti įgaliotą atstovą prokurorui, vertinant minėtą nuostatą, prokuroras gali priimti nutarimą leisti dalyvauti įgaliotam atstovui procese tik apklausos pabaigoje? Juk Rekomendacijos taip pat įtvirtinta, kad specialusis liudytojas turi teisę turėti įgaliotą atstovą apklausos metu (Rekomendacijų 12.3 punktas), tai vertinant kritikuotina nuostatą pažodžiui, laikytina, kad prokuroro nutarimas leisti įgaliotam atstovui apklausoje dalyvauti tik prieš jai pasibaigiant, būtų teisėtas. Manytina, jog Rekomendacijų 13 punktas turėtų būti sukonkretinamas, siekiant užkirsti kelią ikiteisminio tyrimo institucijų piktnaudžiavimui.

Svarbu pažymėti tai, jog teisės į įgaliotą atstovą užtikrinimo aspektu, reikšmingai problematika atsiskleidžia ir BPK 55 straipsnio 3 dalyje, įtvirtinančioje tai, kad įgaliotojo

atstovo neatvykimas neužkerta kelio atlikti proceso veiksmus su atstovaujamoju asmeniu. Manytina, kad tokia nuostata negalėtų būti taikoma specialaus liudytojo atstovavimo atveju dėl šio instituto specifikos, kuri pasireiškia tuo, jog asmuo duoda parodymus apie savo paties veiksmus, kurių pagrindu šiam gali būti įteiktas pranešimas apie įtarimą. Pastebėtina, kad apklausiant specialiuoju liudytoju nepilnametį asmenį, įgalioto atstovo dalyvavimas yra būtinas (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Tai yra sveikintinas teisinis reglamentavimas, tačiau manoma, jog įgaliotojo atstovo dalyvavimo specialaus liudytojo apklausoje privalomumas turėtų būti įtvirtintas nepriklausomai nuo specialaus liudytojo amžiaus.

Paminėtina, kad teisės į įgaliotą atstovą užtikrinimą esmingai apsunkina arba tam tikrais atvejais padaro neįgyvendinamą atvejais, kai atstovaujamas specialus liudytojas neturi pakankamai piniginių lėšų susimokėti už teisinės paslaugas. Kadangi įgaliotasis atstovas veikia susitarimo su atstovaujamoju pagrindu, reiškia, kad atstovaujamas teisinę gynybą turi organizuoti savo lėšomis. Štai BPK 55 straipsnio 5 dalyje nepagrįstai įtvirtinta teisė į valstybės garantuojamą teisinę pagalbą tik nukentėjusiam ir civiliniam ieškovui.

Be kita ko, svarbu paminėti ir tai, jog atstovaujajam suteikta teisė bet kada atsisakyti atstovo pagal pavedimą paslaugų, tačiau gynėjo atsisakymas tam tikrais atvejais ikiteisminio tyrimo subjektui neprivalomas, o kai kuriais – gynėjo dalyvavimas yra net būtinas (51 straipsnis, 52 straipsnio 2 dalis) (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), be to dėl gynėjo dalyvavimo procese nėra priimamas joks procesinis dokumentas, o neretais atvejais gynėjo atsisakoma jam pačiam dalyvaujant. Šiuo atveju, dėl teisės į įgaliotą atstovą kyla problema, kad asmuo, apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, dėl kažkokių priežasčių gali atsisakyti įgalioto atstovo teisinės pagalbos, net esant faktiniam įtarimui dėl specialaus liudytojo prisidėjimo sunkaus arba labai sunkaus nusikaltimo atveju, arba galėtų atsisakyti teisininko paslaugos dėl ikiteisminio tyrimo subjekto spaudimo ir todėl pats nesugebėtų apginti savo teisių ir teisėtų interesų dėl specialiųjų, t. y. teisinių žinių, stokos.

Paminėtina, jog įtariamojo atveju, asmens valia atsisakyti gynėjo išreiškiama raštiškai protokole, įprastai dalyvaujant gynėjui, o specialaus liudytojo atveju to nėra, todėl visiškai prirtartina A. Juozapavičiaus vertinimui, kad „todėl nesąžiningas pareigūnas turi visas galimybes įkalbėti specialųjį liudytoją nesinaudoti teise turėti įgaliotą atstovą“ (Juozapavičius, 2020, p. 35).

Taigi, apibendrinus tai, kas paminėta, manytina, kad teisės į įgaliotą atstovą problematika pasireiškia ne tik tuo, jog specialusis liudytojas turi iš tiesų siaurą teisių į

gynybą „paketa“, turint omenyje tai, jog jis apklausiamas apie aplinkybes, galinčias jį kaltinti. Dabartinis teisinis reglamentavimas specialaus liudytojo teisės į teisinę pagalbą aspektu yra ydingas dėl per didelės ikiteisminio tyrimo subjektų valios bei galimybės piktnaudžiauti įgaliojimais ir riboti asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, teisę gintis. Dėl šių priežasčių, manytina, kad specialiajam liudytojui turėtų būti suteikta teisė į gynėją. Be kita ko, ydinga ir tai, jog specialaus liudytojo teisę į veiksmingą gynybą gali riboti jo finansinių lėšų nepakankamumas teisinėms išlaidoms padengti, tačiau manytina, kad kiekvienas asmuo turėtų turėti teisę į teisinę pagalbą siekiant apsiginti nuo baudžiamojo proceso neigiamų pasekmių.

3.3 Teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju

Specialaus liudytojo teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju vertinama nevienareikšmiškai. Viena vertus, nėra suprantama, kaip tai išvis gali būti teisė, nes joks asmuo nenorėtų būti jo veiksmus inkriminuojančioje padėtyje ir patirti baudžiamojo persekiojimo represijas, kita vertus, įtariamasis turi daug daugiau priemonių veiksmingai teisinei gynybai, palyginus su specialiuoju liudytoju. Kaip jau minėta, rašto darbe laikomasi pozicijos, kad nors specialiajam liudytojui teisiškai įtarimai nėra pareikšti, bet visgi faktiškai prieš tokį asmenį baudžiamasis persekiojimas yra vykdomas. Taigi, akivaizdu, kad teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju turi tiek teigiamų, tiek neigiamų aspektų, tačiau vertinant specialaus liudytojo teisinį reglamentavimą, kyla abejonų galimybe šia teise realiai pasinaudoti.

E. Šapalaitės teigimu, teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju yra kontrolės mechanizmas, kuris suteikia pačiam specialiajam liudytojui teisę reikalauti, kad jam būtų pranešta kuo jis yra įtariamasis, siekiant išvengti piktnaudžiavimo apklausiant asmenis specialiaisiais liudytojais (Šapalaitė, 2007, p. 85), nes tai visgi išimtis iš bendrosios taisyklės ir toks procesinis statusas asmeniui turėtų būti suteikiamas kuo rečiau.

Pabrėžtina, kad BPK nustatyta teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju nėra detalizuota Rekomendacijose, tačiau šiame poįstatyminiame teisės akte pakeista įstatyme įtvirtinta teisės normos formuluotė, t. y. BPK įtvirtinta „teisė reikalauti“ būti pripažintam įtariamuoju, o pagal Rekomendacijose įtvirtintą teisinį reguliavimą, manytina, jog yra nustatyta teisė prašyti būti pripažintam įtariamuoju, kadangi toks prašymas prokurorui nėra privalomas. Viena vertus suprantama, kad galimybę pareikšti įtarimą asmeniui turi nulemti faktiniai duomenys, o ne prašančiojo asmens valia, kita vertus, Rekomendacijose įtvirtinta norma manytina, suponuoja tai, kad teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju yra

apskritai neįgyvendinama, vertinant ją iš lingvistinės pusės, o teisė prašyti būti pripažintam įtariamuoju yra problemiška jos įgyvendinimo prasme.

Svarbu aptarti tai, jog Rekomendacijų 14 punkte įtvirtintas vienintelis pagrindas, kuriuo remiantis prokuroras specialiajam liudytojui privalo suteikti įtariamojo statusą – tai minimali tikimybė, jog buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė konkretus asmuo – specialusis liudytojas (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Paminėtina, kad ši Rekomendacijų nuostata suponuoja, kad suteikti ar nesuteikti specialiajam liudytojui įtariamojo statusą nepriklauso nuo prokuroro valios, tai lemia faktiniai duomenys ir jei jų visuma pagrindžia bent minimalią tikimybę, kad specialusis liudytojas padarė nusikalstamą veiką, jo prašymas būti pripažintam įtariamuoju privalo būti tenkinamas. Tačiau šiuo atveju sudėtinga suprasti kas tie minimalią tikimybę pagrindžiantys duomenys. Toks abstraktus nuostatos formavimas, manoma, reiškia teisę spręsti dėl duomenų pakankamumo būtent ikiteisminio tyrimo subjektams. Tai yra logiška, kadangi duomenų pakankamumas priklauso nuo konkrečios situacijos, „pakankamumas“ yra vertinamasis požymis, todėl teisės akte neįmanoma nustatyti aiškaus kriterijaus, kuriuo remiantis būtų galima asmeniui, apklausiamam apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, įteikti pranešimą apie įtarimą.

Visgi kritikuotina tai, kad pranešimas apie įtarimą gali būti įteikiamas asmeniui remiantis net minimalia tikimybe dėl jo vienokio ar kitokio prisidėjimo prie nusikalstamos veikos. Manytina, jog pati specialaus liudytojo samprata suponuoja minimalią tikimybę, kad asmuo padarė nusikalstamą veiką, kadangi kaip specialusis liudytojas asmuo apklausiamas, kai yra duomenų, kad jis galėjo vienaip ar kitaip prisidėti prie nusikalstamos veikos padarymo, tačiau tų duomenų nepakanka jam įteikti pranešimo apie įtarimą. Taigi, būtent prieš tai paminėta situacija suponuoja minimalią tikimybę, vadinasi, kiekvienas specialusis liudytojas turėtų būti pripažintas įtariamuoju, tai kodėl tas specialaus liudytojo institutas išvis reikalingas, nėra aišku. Taigi, nėra suprantama kas yra „minimali tikimybė“ siekiant pripažinti asmenį įtariamuoju. Kaip jau buvo minėta 2.2 poskyryje, įtariamuoju asmuo galėtų būti pripažintas esant bent vienodai tikimybei, kad asmuo galėjo/ negalėjo padaryti tiriamos nusikalstamos veikos, o minimali tikimybė iš esmės reiškia, jog kyla daugiau abejonių dėl to, kad asmuo galėjo padaryti nusikalstamą veiką, nei pagrįstumo.

Be kita ko, neabejotina, jog analizuojama Rekomendacijų 14 punkto nuostata praktikoje gali sukelti piktnaudžiavimą įtariamojo statuso suteikimu, o tai laikytina ydinga praktika dėl baudžiamojo proceso keliamų pasekmių, kurios pasireiškia pagrindinių žmogaus teisių varžymu.

Taigi, darytina išvada, jog teisinis reglamentavimas reiškia, kad specialaus liudytojo teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju iš tiesų yra teisė prašyti jam suteikti įtariamojo statusą. Praktinis tokios teisės užtikrinimas yra abejotinas dėl to, kad dabartinis teisinis reglamentavimas, kada asmuo pripažįstamas įtariamuoju esant minimaliai tikimybei dėl tokio asmens padarytos nusikalstamos veikos, sudaro prielaidą piktnaudžiauti pripažinimais įtariamuoju.

3.4 Anonimiškumo specialiajam liudytojui netaikymo problema

BPK 198 straipsnio 1 dalis įtvirtina liudytojo bei nukentėjusiojo teisę prašyti taikyti anonimiškumą (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Pastebėtina, kad specialiajam liudytojui tokia teisė BPK nėra eksplacitiškai numatyta, todėl atsižvelgiant į įstatyminį reglamentavimą, kuris suponuoja tai, kad specialusis liudytojas yra liudytojas, turintis dar ir papildomų teisių, galima būtų pamanyti, jog anonimiškumas jam galėtų būti taikomas, tačiau visgi Rekomendacijų 24 punkte aiškiai išreikšta, kad asmeniui, duodančiam parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, anonimiškumas nėra taikomas (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008).

BPK 199 straipsnyje įtvirtinti pagrindai, kurių visumai esant, asmuo turi teisę prašyti ikiteisminio tyrimo subjekto jam taikyti anonimiškumą. Manytina, jog visi išvardyti pagrindai gali būti taikomi specialiajam liudytojui. Visų pirma, specialaus liudytojo arba jo šeimos narių arba artimųjų giminaičių gyvybei ar sveikatai, laisvei, turtui, taip pat tarnybos, verslo ar kitiems teisėtiems interesams iš tiesų galėtų grėsti realus pavojus. Nors tyrimo metu, kada apklausiamas specialusis liudytojas, įtariamojo gali ir nebūti, tačiau atvejais, kai įtariamieji tyrimo metu yra nustatyti (gali būti nustatyti ne visi įtariamieji), grėsmė minėtoms specialaus liudytojo vertybėms iš tiesų gali kilti, ypač tiriant nusikalstamą veiką, padarytą galimai bendrininkaujant. Antrasis pagrindas, kuriam egzistuojant gali būti suteikiamas anonimiškumas – parodymų svarba baudžiamajame procese asmens, kuriam galėtų būti taikomas anonimiškumas. Šiuo atveju pažymėtina, kad neabejotina, kad specialaus liudytojų parodymų svarba yra itin esminga, kadangi tokio asmens statusas, jo parodymų pagrindu, kis proceso eigoje. Be kita ko, specialusis liudytojas gali dalyvauti baudžiamajame procese dėl labai sunkaus, sunkaus ar apysunkio nusikaltimo (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Taigi, manytina, kad specialusis liudytojas gali atitikti visus pagrindus, kuriems esant jis galėtų būti pripažintas anonimišku.

Manoma, jog specialiajam liudytojui anonimiškumas nėra taikomas dėl to, jog jis apklausiamas apie savo paties veiksmus. Tuo požiūriu specialusis liudytojas yra panašus į

įtariamąjį, tačiau pastebėtina, kad šiuo atveju galia išvelgti problematikos, kadangi duodamas parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, asmuo neišvengiamai gali duoti parodymus ir apie kitus asmenis, pavyzdžiui, kada manytina, jog specialusis asmuo vienaip ar kitaip prisidėjo prie nusikalstamos veikos padarymo bendrininkaujant. Todėl teisinis reglamentavimas, nenustatantis teisės į anonimiškumą specialiajam asmeniui, yra abejotinas ir manytina, jog nėra pagrįstas.

Štai pastebėtina, kad galimas atvejis, kad apklausus specialųjį liudytoją, tolimesniame baudžiamajame procese jis bus pripažintas įprastu liudytoju ir egzistuos visi pagrindai, įtvirtinti BPK 199 straipsnyje, kuriems esant taikomas anonimiškumas. Manytina, kad tokiu atveju anonimiškumo taikymas specialiajam liudytojui tapus liudytoju, būtų beprasmis, kadangi toks asmuo jau būtų davęs parodymus neįslaptinus jo asmens tapatybės.

Problemiška šiuo atveju yra ir tai, jog esamas teisinis reglamentavimas, suteikus teisę specialiajam liudytojui į anonimiškumo taikymą, būtų painus, nes BPK 200 straipsnio 2 dalies 3 punkte įtvirtinta, kad nustačius pagrindą taikyti anonimiškumą, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi patikrinti, ar nukentėjusysis, ar liudytojas „dėl asmeninių arba savanaudiškų motyvų gali duoti melagingus parodymus prieš įtariamąjį“ (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Šiuo atveju, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras priima motyvuotą nutarimą taikyti anonimiškumą tik nesant visoms aplinkybėms, įtvirtintoms BPK 200 straipsnio 2 dalyje (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002). Kaip žinia, specialiajam liudytojui atsakomybė už melagingų parodymų davimą nėra taikoma, o be to, ne visais atvejais, kuriuose figūruoja specialusis liudytojas, yra įtariamasis, tačiau paminėtina, kad nutarimas taikyti anonimiškumą galėtų būti priimamas esant visiems anonimiškumo taikymo pagrindams pagal BPK 199 straipsnį bei nesant bent vienai iš aplinkybių, nurodytų BPK 200 straipsnio 2 dalyje (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002).

Taigi, manytina, kad teisės prašyti taikyti anonimiškumą specialiajam liudytojui nesuteikimas yra kritikuotinas. Specialusis liudytojas gali atitikti visus pagrindus anonimiškumo taikymui pagal BPK, be kita ko, anonimiškumo taikymas liudytojui, kuris buvo apklaustas, kaip specialusis liudytojas, taptų beprasmis, todėl nebūtų užtikrintas pakankamas asmens gyvybės, sveikatos turto ir kitų pagrindinių vertybių saugumas.

3.5 Teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei teisė pareikšti nušalinimus, apskusti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus

Kaip jau minėta, turimų teisių apimtimi, įtariamasis yra daug palankesnėje padėtyje, nei specialusis liudytojas. Tokią išvadą patvirtina tai, kad specialaus liudytojo teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga yra labai siaura, teisė pareikšti nušalinimus specialiajam liudytojui išvis nėra suteikiama. Tiesa, asmuo, duodantis parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką turi teisę apskusti tam tikrus ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus bei sprendimus, kurie yra susiję su pačiu asmeniu, tačiau manome, jog šioje rašto darbo dalyje aptariamos teisės dėl specialaus liudytojo vaidmens ikiteisminiame tyrime bei jo suinteresuotumo tyrimo eiga ir baigtimi, nepagrįstai specialiajam liudytojui ribojamos arba nesuteikiamos.

Štai BPK specialiajam liudytojui suteikiama teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga tik tiek, kiek ji susijusi su pačiu specialiuoju liudytoju. Specialusis liudytojas įprastai supažindinamas su jo paties apklausų protokolais pagal BPK 81 straipsnio 2 punktą (Baudžiamojo proceso kodeksas, 2002), taip pat Rekomendacijose yra nurodyti procesiniai tyrimo dokumentai, su kuriais specialusis liudytojas yra supažindinamas, kaip pavyzdžiui, su ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu dėl įgalioto atstovo dalyvavimo pagal Rekomendacijų 13 punktą bei su nutarimu apklausti asmenį kaip specialųjį liudytoją pagal Rekomendacijų 11 punktą (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Taigi, pagrįstai daroma išvada, kad specialusis liudytojas turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga tiek, kiek tai susiję su juo pačiu. Turint omenyje tai, jog ikiteisminiame tyrime specialaus liudytojo vaidmuo yra reikšmingas, nes jo parodymų, kartu su kitų duomenų visuma, pagrindu, jo teisinis statusas gali tapti įtariamojo statusu, todėl manoma, kad specialiajam liudytojui suteiktos teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga apimtis, lyginant su įtariamojo, yra nepagrįstai susiaurinta. Paminėtina, jog specialiajam liudytojui nėra suteikiama įtariamajam priklausanti teisė gauti informaciją apie su juo susijusio baudžiamojo proceso padėtį bei teisė susipažinti su kita, nei prieš tai paminėta ikiteisminio tyrimo medžiaga. Tačiau nėra aišku kodėl teisės aktų leidėjai pasirinko tokių teisių specialiajam liudytojui nesuteikti. Nors formaliai įtarimai tokiam asmeniui nėra pareiškiami, tačiau vis tik specialusis liudytojas yra asmuo, kuris duoda parodymus apie savo galimai padarytą nusikalstamą veiką, kaip ir įtariamasis, todėl manytina, kad aptariamų teisių nepagrįstas nesuteikimas specialiajam liudytojui užkerta kelią veiksmingai gintis ir sustiprina baudžiamojo proceso neigiamas pasekmes tokiam asmeniui.

Be kita ko, aptartina ir tai, jog teisė pareikšti nušalinimus specialiajam liudytojui išvis nėra suteikiama. Šiame rašto darbe laikomasi pozicijos, kad specialusis liudytojas nuo įprastojo skiriasi esmingai ir kitaip, nei pastarasis, yra suinteresuotas ikiteisminio tyrimo eiga ir baigtimi, nes yra faktinis įtariamasis, todėl turi turėti garantiją, kad jo atžvilgiu faktinis baudžiamasis procesas bus teisingas, todėl tokios teisės nesuteikimas specialiajam liudytojui suteikia galimybę ikiteisminio tyrimo subjektams piktnaudžiauti savo įgaliojimais.

Be to, kas jau aptarta, paminėtina, jog teisė apskūsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus bei sprendimus, kaip ir teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga specialiajam liudytojui susiteikta tik labai siaura apimtimi, kiek tai susiję su pačiu specialiuoju liudytoju. Rekomendacijose nurodyta, jog specialusis liudytojas gali apskūsti ikiteisminio tyrimo subjektų sprendimus atvejais, kai specialaus liudytojo statusas panaikinamas, tačiau tyrimas tęsiamas, bet specialiam liudytojui nėra suteikiamas įtariamojo ar liudytojo statusas tolimesniame procese, taip pat, kai panaikinamas specialaus liudytojo statusas ir toliau tęsiama įtariamojo paieška, nutarimas, kuriuo pripažįstama, kad apklausiant nepilnametį specialų liudytoją įgalioto atstovo dalyvavimas yra būtinas taip pat yra skundžiamas bei atvejais, kai panaikinamas specialaus liudytojo statusas prieš nutraukiant ikiteisminį tyrimą arba bylą perduodant teismui, nutarimą dėl asmens apklausimo specialiuoju liudytoju bei nutarimą dėl reikalavimo pripažinti įtariamuoju (Rekomendacijos dėl liudytojo apklausos..., 2008). Taigi specialusis liudytojas gali iš esmės skūsti procesinius sprendimus, susijusius su jo procesinio statuso pakitimu. Specialusis liudytojas negali apskūsti kitų ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmų, kuriais, pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo subjektas pažeidžia specialaus liudytojo teises, kaip vertimas duoti parodymus ar atsisakymas supažindinti asmenį su jo apklausos protokolu. Kadangi asmuo, apklausiamas apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką yra potencialus įtariamasis, manytina, jog todėl jam turėtų būti suteikta teisė apskūsti ikiteisminio tyrimo subjekto veiksmus tokia pačia apimtimi, kaip ir įtariamajam.

Taigi, darytina išvada, kad specialiajam liudytojui suteikiamos teisės susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei apskūsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus yra per siauros apimties. Dėl specialaus liudytojo procesinio suinteresuotumo tyrimo baigtimi, minėtos teisės turėtų būti tokios pačios apimties, kaip ir įtariamajam. O teisė reikšti nušalinimus išvis specialiajam liudytojui nėra suteikiama, tačiau turėtų būti įtvirtinta, siekiant užtikrinti specialaus liudytojo teisę į teisingą baudžiamąjį procesą.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

Atlikus šį magistro darbo tyrimą, galima padaryti tokias išvadas:

1. Iš draudimo duoti parodymus prieš save konstitucinės garantijos kilęs specialusis liudytojas, yra asmuo, ikiteisminio tyrimo metu apklausiamas arba dalyvaujantis atliekant kitus tyrimo veiksmus, kuriais patikrinami jo parodymai apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Įstatymų leidėjo paaiškinimų pagrindu galima teigti, jog šis institutas Lietuvoje atsirado siekiant patenkinti ikiteisminio tyrimo subjektų interesus, tačiau jo teisinis reglamentavimas, žmogaus teisių kontekste, kelia daugiau klausimų, nei atsakymų.

2. Teisinis specialaus liudytojo instituto reglamentavimas BPK yra fragmentiškas. Rekomendacijose ne tik detalizuojamas įstatymu nustatytas teisinis reguliavimas, tačiau atspindi ir problematika, susijusi su Generalinio prokuroro kompetencijų viršijimu bei neleistinu konkuravimu su BPK nustatyto teisiniu reglamentavimu. Ydinga tai, kad poįstatyminiame teisės akte įtvirtinta specialaus liudytojo sąvoka, BPK nežinoma procesinė tvarka ir forma, kaip asmens prašymas būti apklaustam specialaus liudytojo statusu bei nors ir logiškas, bet prašymo būti pripažintam įtariamuoju neprivalomumas.

3. Specialusis liudytojas yra liudytojas tiek, kiek ikiteisminio tyrimo metu atliekamai apklausai ir kitiems ikiteisminio tyrimo veiksams, specialiajam liudytojui taikomos bendrosios BPK 81 straipsnyje įtvirtintos liudytojo teisės, tačiau specialaus liudytojo suinteresuotumas tyrimo baigtimi, savęs nekaltinimo privilegijos ir su ja susijusių teisių suteikimas suponuoja tai, jog specialusis liudytojas yra faktinis įtariamasis, todėl jo panašumas su įtariamuoju yra neabejotinas.

4. Specialaus liudytojo teisė neatvykti į apklausą, neduoti ar vengti duoti parodymus, teisė į įgaliotą atstovą, teisė reikalauti būti pripažintam įtariamuoju, teisė susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, pareikšti nušalinius ir apskųsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu įgyvendinamos problemiška. Manytina, jog dabartinis specialaus liudytojo teisinis reglamentavimas pakankamai neužtikrina paminėtų teisių, taigi, ir konstitucinės garantijos savęs nekaltinti, apsaugos ir suteikia laisvę ikiteisminio tyrimo subjektams piktnaudžiauti savo įgaliojimais.

Remiantis šiame rašto darbe pateiktomis išvalgomis, teikiamas pasiūlymas įstatymų leidėjui:

5. Kadangi dabartinis specialaus liudytojo instituto teisinis reglamentavimas yra ydingas ir neužtikrina specialaus liudytojo teisių tinkamo įgyvendinimo, tačiau siekiant kuo labiau asmenis apsaugoti nuo baudžiamojo proceso keliamų neigiamų pasekmių, kurias

patiria įtariamasis, specialaus liudytojo institutas yra reikalingas. Dėl šios priežasties, specialaus liudytojo teisinį reglamentavimą būtina tobulinti. Siūlytina BPK 82 straipsnio 3 dalyje įtvirtinti tokias specialaus liudytojo teises: vietoj teisė į įgaliotą atstovą, įtvirtinti teisę turėti gynėją, teisę reikšti nušalinimus, teisę į anonimiškumo taikymą. Be kita ko, įstatymų leidėjui siūlytina išplėsti specialaus liudytojo teisių susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei skųsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus, ribas. Manytina, kad tobulinant specialaus liudytojo teisinį reglamentavimą Lietuvoje, turėtų būti atsižvelgiama į atstovaujamojo liudytojo Prancūzijos Respublikoje teisinį reguliavimą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS:

Nacionalinės teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (1961). *Valstybės žinios*, Nr. 18-148.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas(2000). *Valstybės žinios*, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 37-1341.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41-1, 77-2, 80-1, 374-1, 374-2, 412-1 straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, 81-3312.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, kodekso papildymo 41-1, 77-2, 80-1 , 374-1, 374-2, 412-1 straipsniais ir kodekso priedo papildymo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas (2007). *Valstybės žinios*, 81-3313.
7. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro rekomendacijos dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte, 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka (2008). *Valstybės žinios*, 6-234.

Tarptautiniai teisės norminiai aktai:

1. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3288.
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1955). *Valstybės žinios*, 1955, 40-987.

Užsienio šalių teisės norminiai aktai:

1. Prancūzijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Code de procédure pénale) (2000). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: [https://legislationline.org/search?q=text%3Acrim\[inal+procedure+code%2Clang%3Aen%2Csort%3Amost_read_first%2Ccountry%3A103%2Cpage%3A1](https://legislationline.org/search?q=text%3Acrim[inal+procedure+code%2Clang%3Aen%2Csort%3Amost_read_first%2Ccountry%3A103%2Cpage%3A1) [žiūrėta 2023 m. vasario 18 d.].
2. Italijos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (Codice di procedura penale) (1988). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://canestrinilex.com/assets/Uploads/pdf/cf70b10e21/Italian-Code-of-Criminal-Procedure-canestriniLex.pdf> [žiūrėta 2023 m. kovo 23 d.].

Specialioji literatūra:

1. Ažubalytė, R. ir kt. (2016). *Baudžiamojo proceso teisė. Bendroji dalis. 1 knyga*. Vilnius: Valstybės įmonė Registrų centras.
2. Bučiūnas G. ir kt. (2017). *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Valstybės įmonė Registrų centras.
3. Goda ir kt. (2001). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
4. Goda, G. ir kt. (2003). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
5. Juozapavičius. A. (2020). *Specialusis liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo?*. [interaktyvus], Teisė, Nr. 114 p. 26–48 Prieiga per internetą: [Specialusis liudytojas – tarp liudytojo ir įtariamojo? \(vu.lt\)](https://www.vu.lt/teise/114/26-48) [žiūrėta 2023 m. vasario 5 d.].
6. Jurka R. (2006). *Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas*. [interaktyvus], Jurisprudencija, Nr. 79, p. 31–39 Prieiga per internetą: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2923> [žiūrėta 2023 m. vasario 4 d.].
7. Jurka R. ir kt. (2009). *Baudžiamojo proceso dalyviai*. Vilnius: Industrus.
8. Kilinskas V. (2005). *Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa*. [interaktyvus] Teisė, Nr. 57, p. 50–70 Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/6404> [žiūrėta 2023 m. vasario 1 d.].
9. Kuconis P. (2023). „Specialusis liudytojas“ baudžiamajame procese. Rankraštis, pateiktas žurnalo „Teisė“ red. kolegijai.
10. Merkevičius R. (2008). *Baudžiamasis procesas: įtariamojo samprata*. Vilnius: Valstybės įmonė Registrų centras.

11. Merkevičius R. (2018). *Baudžiamojo proceso enciklopedija. 1 knyga*. Vilnius: Valstybės įmonė Registrų centras.

12. Šapalaitė E. (2007). *Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos*. [interaktyvus], Jurisprudencija, Tomas 93, Nr. 3 p. 83–91 Prieiga per internetą: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/2754> [žiūrėta 2023 kovo 17 d.].

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika:

1. *Murray prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 18731/91, [1996-02-08]. ECLI:CE:ECHR:1996:0208JUD001873191

2. *Marttinen prieš Suomiją* [EŽTT], Nr. 19235/03, [2009-04-21]. ECLI:CE:ECHR:2009:0421JUD001923503

3. *Kryževičius prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 67816/14, [2018-12-11]. ECLI:CE:ECHR:2018:1211JUD006781614

Nacionalinių teismų praktika :

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių krypčių“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos saugaus eismo automobilių keliais įstatymo (2007 m. lapkričio 22 d. redakcija) 20 straipsnio 2 dalies, Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 276 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225-689/2018.

4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-8-699/2019.

5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. spalio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-495/2019.

6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 10 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-259-942/2019.

7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-223-976/2020.

8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. spalio 14 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-127-689/2020.

9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 18 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-30-689/2021.

10. Panevėžio apygardos teismo 2011 m. gruodžio 14 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-921-366-2011.

Kiti šaltiniai:

1. Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios bei kodekso papildymo naujais 801, 3741, 3742, 4121 straipsniais įstatymo projekto ir jo įsigaliojimo bei įgyvendinimo projekto. (2007). Prieiga internete: [A T S I L I E P I M A S \(lrs.lt\)](http://atsiliepimas.lrs.lt) [žiūrėta 2023 m. vasario 9 d.].

SANTRAUKA

Specialus liudytojas: samprata ir teisių užtikrinimo probleminiai aspektai

Deimantė Mecelytė

Manytina, jog specialius liudytojas yra kontraversiškas Lietuvos baudžiamojo proceso institutas. Įstatymų leidėjas specialųjį liudytoją įtvirtino dėl to, kad draudžiama apklausti asmenį apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, suteikiant jam liudytojo statusą, tačiau taip pat nepakanka duomenų jį pripažinti įtariamuoju.

Specialus liudytojas turi panašumų su liudytoju ir įtariamuoju, tačiau manytina, kad šis institutas yra artimesnis įtariamąjo institutui dėl duodamų parodymų specifikos ir turimų teisių. Manoma, kad tiek teisinis reglamentavimas, tiek praktika suponuoja specialaus liudytojo tam tikrų teisių užtikrinimo problematiką, kuri šiame rašto darbe analizuojama.

Šiame magistro darbe atskleidžiami specialaus liudytojo teisių neatvykti į apklausą, neduoti ar vengti duoti parodymus, teisės į įgaliotą atstovą, teisės reikalauti būti pripažintam įtariamuoju, susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga bei teisės pareikšti nušalinimus, apskųsti ikiteisminio tyrimo subjektų veiksmus probleminiai aspektai.

SUMMARY

Special witness: concept and problematic aspects of rights assurance

Deimante Mecelyte

It is assumed that the special witness institute of criminal procedure of Lithuania is controversial. Special witness was established because it is forbidden to interrogate a person about a criminal act that he himself may have committed, providing him the status of a witness, but it is also forbidden to declare it a suspect due to lack of data about his alleged criminal activity.

A special witness has similarities with a witness and a suspect, but it can be assumed that this institute is closer to suspect due to the specifics of the testimony given and the rights provided. It can be assumed that both legal regulation and practice presuppose the issue of securing certain rights of a special witness. This problem is analysed in this thesis.

This master's thesis reveals the problematic aspects of specific rights of a special witness. Those rights are a right to not attend the interrogation, a right to not give or avoid giving testimony, the right to an authorized representative, the right to demand to be recognized as a suspect, to get acquainted with the material of the pre-trial investigation, and the right to appeal the actions of subjects of the pre-trial investigation.